

Образът на ромите в българския печат

Вестниците ги представят като престъпници, примитивни хора, живеещи на държавна хранилка, а целият етнос е стигматизиран.

Научна студия на базата на контент анализ на публикациите с „ромска” проблематика в пет национални всекидневника за периода юни – ноември 2011 година

Д-р Иво Инджов¹

София

Май 2012

¹ Авторът е медиен експерт на Института за модерна политика, хоноруван преподавател в Катедра по политология, СУ.

СЪДЪРЖАНИЕ

Резюме	3
Увод: предизвикателства пред медиите в мултиетническото общество и актуалност на изследването	5
1. Специфики на изследването: състояние на проблема, цел, изследователски въпроси, дизайн	6
2. Резултати	9
2.1. Общи количествени показатели: популярните издания пишат много повече за ромите от качествените вестници. В центъра на вниманието – събитията в Катунца	9
2.2. Формални характеристики на вестникарския разказ за ромите	11
2.3. Тематичен спектър: престъпления, извършени от роми, етническо напрежение, социално-битовите проблеми на етноса	14
2.4. Маргинализирани теми	17
2.5. Вестниците премълчават и теми, дискредитиращи ромите	17
2.6. Главните актьори: роми, извършили престъпления	18
2.7. „Кой говори“: за „ромските“ теми информират и тълкуват основно българи	19
2.8. Тонът: предимно неутрален; значимо присъствие на по-завоалираното антиромско говорене. Най-нетолерантен – „Телеграф“, най-толерантен - „Сега“	22
3. Езикът на вестниците уплътнява тематичния фокус: негативни стереотипи за ромите, стигматизиране на целия етнос и малко позитивизъм за цвят	24
3.1. Ромите като престъпници	25
3.2. Ромите – примитивен народ	26
3.3. Ромите на хранилка от държавата, а вече и от ЕС	27
3.4. Положителни образи на ромите и потенциалът на етноса	30
4. „Катунца“: цар Киро и ромските барони – сатанизирани, политиците – предишни и/ или сегашни – критикувани. Конфликтът – социален или етнически?	30
4.1. Информационният прочит на темата	31
4.2. Интерпретацията на събитията	32
Заключение: „институционален расизъм“ в пресата?	35
Перспективи: насоки за противодействие и стимулиране на добрите практики при отразяване на „ромската“ тема	38
Литература	39

РЕЗЮМЕ

Научно-изследователският проект „Образът на ромите в българския печат - контент анализ на публикациите с ромска проблематика в пет национални всекидневника за периода юни – ноември 2011 година” изследва медийния образ на ромите 22 години след началото на демократичния преход. Преобладават ли в този образ добре познатите и от други проучвания негативни стереотипи за тях, стигматизиран ли е целият етнос или те са представени в разнообразната палитра на проблемите и предизвикателствата, пред които са изправени като български граждани и етнос? Отговорите на изследователските въпроси бяха потърсени с помощта на стандартизиран количествен контент анализ на 743 публикации с водеща „ромска” тема в три популярни всекидневника: „Телеграф”, „Стандарт” и „Труд”, и два качествени: „Сега“ и „Дневник” („Капитал Daily). Допълнително бяха направени микроанализи на някои заглавия и части от текстове.

Следните по-важни резултати заслужават внимание:

- Популярните издания пишат много повече за ромите от качествените вестници. В центъра на осведомяването са събитията в Катунца през 2011 г. При отразяването им Цар Киро е сатанизиран, политическите елити са силно критикувани, а конфликтът е интерпретиран по оста между социалното недоволство и етническото напрежение.
- „Ромската” проблематика се отразява основно с информационни материали - почти 4/5 от всички публикации. Около 1/5 са интерпретативните текстове и интервютата.
- В тематичния спектър категорично доминира темата за престъпленията, извършени от роми (почти 2/5 от публикациите). На много голяма дистанция са темата за „етническото напрежение” (13 %) и социално-битовите проблеми на ромите (8 %). Ромите са представени като заплаха – за физическото съществуване на етническите българи, за ценностите и порядките в обществото, за финансовото благополучие на държавата.
- В същото време е видно, че важни за етноса теми като полицейското насилие над роми, трафика на хора, отсъствието на ромите от пазара на труда и др. са представени маргинално или отсъстват от дневния ред на вестниците. От него е прогонена и неудобната за управляващите от ГЕРБ тема за постоянния тормоз, на който са подлагани българи от роми в селища със смесено население.
- Докато в 70 % от всички публикации главните герои са роми, също в 70 % от случаите източниците на информация или интерпретаторите ѝ са „български” – физически или институционални актьори.
- В близо 70 % от публикациите тонът към ромите е „неутрален”, а в почти 30 % - в различни нюанси на отрицателното. Категорично преобладава по-умерената антиромска стилистика. Най-нетолерантен към ромите е „Телеграф”, а най-толерантен - „Сега”. Само в 14 публикации тонът към ромите е „по-скоро позитивен”, а в 1 – „позитивен”.
- Негативни стереотипи за ромите се налагат и възпроизвеждат най-интензивно в информационните текстове в „Телеграф”, в по-малка степен в „Стандарт” и по-рядко - в „Труд”, в интерпретативните текстове в първите два вестника и в отделни аналитични публикации в „Сега” и „Дневник”. Популярните вестници информират за ромите като за престъпници и/ или примитивни хора. И петте вестника представят ромите като пасивни консуматори на помощи от държавата и ЕС. Често негативни качества, с които са представени конкретни ромски персонажи, се приписват на ромския етнос като цяло. Стигматизирането му, внушенията че е носител на множество деформации подхранват съществуващите открай време негативни нагласи в българското общество срещу него.

В същото време етноцентристският модел на представяне на ромите обезсмисля идеята за демократичен модел на масови комуникации. В изследваните вестници ромите са почти „безгласни“. Като цяло вестниците остават обикновени регистратори и/ или усилватели на проблемите им. Те на не са дорасли до разбирането, че освен да изпълняват класическите си функции, в модерните демокрации медиите трябва да предоставят и трибуна за изява на отделните етноси, да бъдат активни посредници в мултиетническото общество.

Резултатите от проучването позволяват междинния извод, който трябва да бъде потвърден или отхвърлен с помощта на други изследвания и методи, че в българската преса има прояви на „институционален расизъм“. В случая използвам терминологията на комисията „Макферсън“, с която през 1999 г. е описана ситуацията във Великобритания във връзка с отношението на бялото мнозинство към чернокожите и гражданите с азиатски произход. „Институционалният расизъм“ е дефиниран като „набор от неосъзнати предразсъдъци, невежество, липса на мисъл и постоянна готовност да се мисли с такива стереотипи, които изразяват малцинствата в неизменно негативна светлина“².

² Вж. Малик, Сарита, „*Раса и етничност. Раса и етничност: „конструиране“ черних и азиатских етносов в британском кинe и на телевидение*“. В: Медиа – введение, под редакцией Бриггза, Адама и Кобли, Поля, Москва, 2005, с. 410.

Увод: предизвикателства пред медиите в мултиетническото общество и актуалност на изследването

В демократичното общество „многообразието, в това число етническото многообразие, е ценност и заслужава да бъде третирано като такава, на първо място от медиите”³. Отделните малцинствени групи могат и трябва да присъстват в медиите не само чрез формулата „Добра новина е лошата новина”. Те трябва да са представени и чрез теми, които са отвъд злобата на деня. Например „ромите – не само с престъпления и етнически сблъсъци, турците и помаците – не само с религиозния фанатизъм и покръстването, македонците – не само в политическия контекст”. Необходимо е медиите да направят и следващата крачка – да открият стойността на отделните етноси чрез стимулиране на потенциала им за изява. Но не само като коментатори по проблемите на собствената им група, а и с експертни мнения по други обществени проблеми. По този начин ще бъдат не само обикновени регистратори, но и активни посредници в мултиетническото общество.⁴

За да могат да изпълняват тези нормативни по своя характер изисквания, медиите трябва да са направили първата крачка в тази посока. Журналистите трябва да информират обективно, безпристрастно и коректно за всекидневните проблеми и предизвикателства, с които се сблъскват представителите на малцинствата и маргинализираните групи в обществото. В основата на отговорния подход при отразяване на малцинствената проблематика лежат принципите на журналистическата етика. В Етичния кодекс на българските медии, който е заимствал от най-добрите световни практики, е записано, че:

- „Като уважаваме правото на всеки да живее в сигурност и безопасност, няма да публикуваме материали, подбуждащи или насърчаващи омраза, насилие и всякаква форма на дискриминация“ (т.2.5.1.).

- „Няма да посочваме расовата, религиозната, етническата принадлежност, сексуалната ориентация, умственото или физическото състояние, ако тези факти нямат съществено значение за смисъла информацията“ (т. 2.5.1.).

Стриктното съблюдаване на професионалните стандарти и етичните норми се вписва в модела на свободната, но и социално отговорна журналистика. През последните години в развитите демокрации тя се намира под силното влияние на политическа коректност, особено що се отнася до расови и етнически теми и проблеми, свързани с пола. Спазването на изискванията на политическата коректност обаче не трябва да поставя медиите в ролята на щрауса, който си заравя главата в пясъка по отношение на неудобни, но значими за обществото проблеми. Например за противозаконни и антисоциални действия на представителите на определено малцинство, за неспособността на органите на реда и правосъдието да им противодействат ефективно, но също така и на политици, държавните институции и НПО, които не работят или симулират дейности за решаване на проблемите му.

³ Вж. Британски съвет в България, проект „*Медии и обществено многообразие*”, реализиран в периода 2006 – 2008 г., <http://www.britishcouncil.org/bg/bulgaria-projects-media-diversity-ethnic-groups.htm>. Страницата посетена на 15 декември 2011 г.

⁴ Вж. бел. под линия 3.

Как българските медии се справят с всички тези предизвикателства при отразяването на малцинствената проблематика в условията на влошаваща се среда – нарастващ политически натиск върху медиите, разцвет на корпоративната журналистика, стремеж на отделни играчи да монополизират цели сектори от пазара – верига от процеси, които водят до силно занижаване на журналистическите стандарти?

С амбиция да бъде изследван проблемът дали българските медии са дорасли да изпълняват отговорни роли в едно мултиетническо общество беше осъществен научно-изследователският проект *„Образът на ромите в българския печат - контент анализ на публикациите с ромска проблематика в пет национални всекидневника за периода юни – ноември 2011 година”*. Проектът беше инициран от Румян Русинов – директор на Центъра за публични политики и застъпничество и осъществен под ръководството на д-р Иво Инджов, медиен експерт на Института за модерна политика, хоноруван преподавател в катедра „Политология“ на СУ „Св. Климент Охридски“. Мониторингът на вестниците направиха студентките по политология от СУ Диляна Агова, Кристина Чолакова и Юлияна Гаджева и студентката по журналистика от УНСС Мирослава Кирилова. И четирите се справиха качествено и в срок с възложените им задачи, а коментарите и предложенията им помогнаха съществено при реализацията на мониторинга и изготвянето на настоящия анализ.

Изследваният период: от началото на юли до края на ноември 2011 г. обхваща и официалната предизборна кампания (23 септември – 30 октомври) – време, за което екипът на проекта предполагаше, че ще засили политическото говорене по „ромските” въпроси. Случилите се след старта на мониторинга събития в Катунца, при които един криминален случай прерасна в бунтове: за социална справедливост и/ или етническо напрежение (в зависимост от различните интерпретации), само потвърдиха актуалността на изследването.

Спряхме се на водещи всекидневници, защото считаме, че въпреки кризата на пазара, вестниците продължават да бъдат основен източник на информация за значителна част от населението и да играят важна роля при формиране на общественото мнение. Ромите бяха избрани за обект на изследване, защото в сравнение с другите малцинства живеят при най-тежки социално-битови условия, отпадат най-рано от училище, нямат достъп до пазара на труда; представителите на етноса традиционно присъстват по страниците на вестниците като извършители на престъпления и противообществени прояви. В същото време държавната политика по отношение на това малцинство в годините на прехода е ярък пример за симулиране на реформи и неефективност. Въпреки че в масовото съзнание, най-вече сред етническите българи, съществува силното предубеждение, че държавата, политиките и Западът толерират ромите за сметка на мнозинството.

1. Специфики на изследването: състояние на проблема, цел, изследователски въпроси, дизайн

Аналогични проучвания, правени в предходните години или съвпаднали с настоящото изследване, установяват, че вестниците представят ромите преимуществено в негативен план. Като източник на криминални и социални проблеми, като „пасивни” обекти на

подпомагане от страна на държавата и обществото⁵. „Това като цяло следва и потвърждава създадените негативни обществени нагласи спрямо ромите, утвърждава техния отрицателен „образ“⁶. Вестниците пишат за ромите главно като за крадци и престъпници, материалите за тях внушават омраза и отхвърлянето им от обществото. Друг проблем е, че пресата слага под знаменател всички роми, дори съзнателно налага впечатлението, че има типично „ромска“ престъпност⁷. Проучване, обхващащо периода 1994 – 2011 г., констатира, че ромите продължават да бъдат най-силно стигматизираната и най-уязвимата обществена група в пресата⁸.

Давайки си сметка за устойчивия отрицателен образ на ромите и маргинализирането им в пресата в периода на прехода, и в светлината на актуалните социално-политически дебати за проблемите им формулирахме основната цел на изследването. А именно, да се проследи как вестниците представят ромите: с добре познатите негативни стереотипи, създавайки отрицателен образ на целия етнос, или в разнообразната палитра на проблемите и предизвикателствата, пред които те са изправени.

Потърсихме отговор и на по-конкретни изследователски въпроси:

- Кога вестниците информират най-често по „ромските“ теми?
- Кои са основните автори, теми, „актьори“ и „говорители“ в публикациите?
- Какво е отношението на пишещите към отделните ромски персонажи и етноса като цяло?
- Какъв език използват журналистите и външните автори: коректен, подигравателен или т.нар. език на омразата?
- Отличава ли се осведомяването за ромите в популярната и качествената преса?

За целите на проучването използвахме метода стандартизиран количествен контент анализ. Той дава добра представа за количествените, структурните и съдържателните параметри на осведомяването за определен проблем или тематична област за продължителен период от време. Беше осъществен мониторинг на всички броеве на пет национални всекидневника от 1 юни до 31 ноември 2011 г. При подбора на вестниците се ръководехме от разбирането, че изследването трябва да обхване по-широка палитра от издания: популярни („Телеграф“, „Труд“, „Стандарт“) и качествени („Сега“ и „Дневник“/„Капитал Daily“). Заглавия и цитати от текстовете бяха използвани като основа за микроанализи на езика на вестниците. Бяха кодирани всички комуникационни единици (всяка публикация, разглеждана като текстово цяло), в които тема, свързана с ромите, е водеща.

⁵ Такъв характер имат около 60% от „ромските“ публикации в изследване на съдържанието на седем национални и седем регионални всекидневника за периода септември 2001 – януари 2002, проведено от Българския хелдинкски комитет. Вж. Марков, Тодор, „Етническите малцинствата в огледалото на централните и регионалните всекидневници“, БХК, 2002, <http://www.bghelsinki.org/media/uploads/books/etnicheskite-malcsinstva-v-pechata-2.pdf>. Страницата посетена на 7 януари 2012 г.

⁶ Вж. бел. под линия 5.

⁷ До тези изводи стига друг проект, осъществен от група млади роми – студенти и вече завършили висше образование, под ръководството на проф. Илона Томова. Изследвано е съдържанието на десет български централни и регионални всекидневника за период от седем месеца през 2011 г. Вж. в-к „Дром дромendar“, „В-к „Новинар“ – „Фолклорният националистически дискурс“, октомври 2011, с.7, и БНТ 1, „Роми критикуват медиите“, 4 октомври 2011 г., http://bnt.bg/bg/news/view/61497/romi_kritikuvat_mediite. Страницата посетена на 12 април 2012 г.

⁸ Вж. изследването на Институт „Отворено общество“ и Комисия за защита от дискриминация, в: „Дойче веле“, „Ромите – медийният „евъргрийн“, 17 февруари 2012 г., <http://www.dw.de/dw/article/0,,15746568,00.html>. Страницата посетена на 1 март 2012 г.

Събраните данни бяха нанасяни в таблици. Освен формални критерии като „дата“, „заглавие“, „страница“ и „автор“, публикациите бяха кодирани и за други категории, които дават представа за структурата и съдържанието на текста - „жанр“⁹, „илюстрация“ (наличие или отсъствие), „основна тема“ и „главен актьор“. Бяха формулирани още три категории: „Кой говори?“¹⁰; „общ тон“ (отношението на пишещия към конкретните ромски персонажи респ. ромския етнос в контекста на случилото се); „език“ (реконструиран чрез записаните цитати). Последните категории дават ценна информация за качеството на една публикация.

На това място се налагат две важни уточнения, свързани с политическата коректност в медиите. Водещ неин принцип е да не бъдат използвани изрази или действия, които нанасят политическата чувствителност при разглеждане на теми, свързани с пола, расата и етническата принадлежност. Погледнато от друг ъгъл, политическата коректност изисква такъв език, който се отличава с особена чувствителност спрямо малцинствата и по същество е насочен срещу дискриминацията им. Разгледани в тази светлина, като „негативни“ (общ тон) бяха кодирани не само публикациите, в които има изразено отрицателно отношение към отделни роми или етноса като цяло, но и всички текстове, в които се изтъква етническата принадлежност, когато този факт няма съществено значение за смисъла на информацията.

Елементарен пример за нарушаване на принципите на политическата коректност е използването на термина „ромска престъпност“, с която се обозначават определен вид престъпления, които се извършват най-често от роми и с които се стигматизира целият етнос. Коректно би било медиите да информират за „престъпления“ респ. „противообществени прояви, извършени от роми“. Разбира се тогава, когато фактите налагат упоменаването на този етноним. В повечето случаи това не е необходимо. Затова заглавия като *„11-годишен изнасили старица, а ром - сестра си“* (в-к „Телеграф“, 23.07.) са учебникарски пример за несъобразена с принципите на журналистическата етика осведомяване.

В други случаи контекстът на ситуацията налага упоменаването на етническия произход. Пример: *„Роми крадат булки на черешобер“* („Труд“, 11.07). В случая употребата на етнонима „роми“ е оправдана, защото става въпрос за струпване на стотици роми от различни краища на България в кюстендилско село с цел участие в кампанията по брането на череша. Упоменаването на етническата принадлежност при престъпления с групов характер помага да се осветляват и анализират повтарящи се през годините практики или действия, които не са специфични за представителите на други етноси. В случая с ромите такива действия са например груповите набези: във вилни зони, срещу селски къщи и градини, разграбването на влакови композиции и др.

Често вестниците информират за такива случаи, но с ненужните квалификации спрямо техните извършители. Най-отчетливо тази практика се наблюдава в „Телеграф“. В три

⁹ При формулирането на тази категория изхождахме от предположението, че по-голяма част от публикациите ще бъдат информационни текстове. Затова обособихме тази специална подкатегория, обхващаща всички текстове, които имат характер на: хроника, новина, по-кратък или по-дълъг информационен текст, кореспонденция, репортаж респ. фичър.

¹⁰ Не винаги съвпада с „главния герой“. Когато например се информира за престъпления, извършени от роми, най-често те са „главен герой“ на новината, но тя е разказана от друг – представител на полицията, прокуратурата, съда.

дописки, писани в рамките на малко повече от месец, роми са квалифицирани с пейоративното съществително „тумба” вместо неутралното „група”: *„Тумба цигани мятат камъни по ченгета”* (29.08); *„Тумба цигани налагат ченгета с брадви и чукове”* (14.09); като „тумба” са характеризирани и ромите в текста *„40 цигани пребиха петима”* (4.10): „Тумба от 40 разгневени цигани пребиха в неделя през нощта семейство в столичния кв. „Модерно предградие“. В последния случай би било редно да се спомене, че пострадалите са българи, в противен случай се прави внушението, че едните са „цигани”, а другите „хора”. Сходен е и проблемът с информационния текст *„Ловци гърмят по роми”* (16.08), публикуван в „Труд”. Макар че по отношение на ромите, участвали в свата с ловците, не са използвани негативни квалификации, се създава усещането за сблъсък между представителите на един етнос и група по интереси, а не между българи и роми.

През последните години повечето български медии спазват принципите на политическата коректност и използват думата „ром” (и нейните производни) като заместител на исторически негативно конотираната дума „циганин”. В обществото обаче съществуват големи предубеждения по отношение на тази езикова замяна. Тя се счита за куха конструкция, без исторически и социокултурни корени. Не е популярна и във всекидневния говор, защото мнозинството я разглежда като израз на вид толериране на ромския етнос, започнало при демокрацията и режисирано от Запада. Освен това немалко роми, вкл. лидери на НПО, не се обиждат, когато биват наричани цигани. Мнозина анализатори изтъкват, че българската езикова и литературна традиция не познава етнонима „ром”, докато „циганинът” присъства в нея като у дома си. Ето позицията на колумнистът на вестник „Сега” Димитри Иванов, който в колонката си *„Цигански напеви. Zigeunerweisen“* (20.07) пише: „Те казват роми, аз казвам цигани, понеже си знам руски цигански романси и „Цигански напеви” от Пабло Сарасате.” Журналистите пък често използват съществителните „ром” и „циганин” и прилагателното „мургав” като синоними, с цел разнообразяване на езика на разказа, без да влагат негативен смисъл в замяната.

С оглед на спецификата на тази езикова терминология беше решено думата „циганин”, присъстваща в заглавие или текст, да бъде третирана като израз на негативно отношение само тогава, когато е употребена неправомерно, т.е. когато представените факти и обстоятелства не са налагали използването ѝ.

2. Резултати

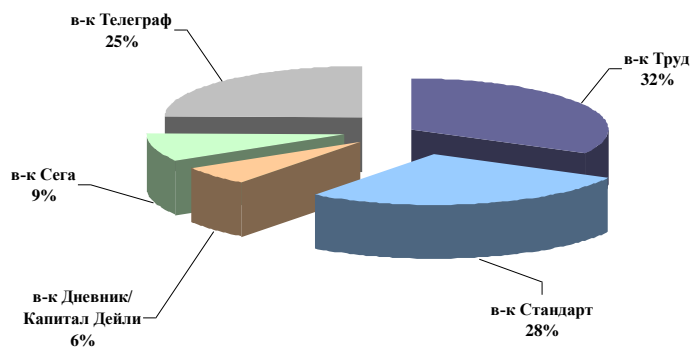
2.1. Общи количествени показатели: популярните издания пишат много повече за ромите от качествените вестници; в центъра на вниманието - събитията в Катунца

През наблюдаваните пет месеца в петте вестника бяха регистрирани 743 публикации с „ромска” проблематика. Най-много материали са публикувани в „Труд” – 243, следван от „Стандарт” – 205 и „Телеграф” – 183. Значително по-малко са текстовете в „Сега” и „Дневник” („Капитал Daily) – съотв. 67 и 45. „Дневник” е вестникът, който на практика не се интересува от проблемите на ромите с изключение на „казуса Катунца”. За юли, август и ноември („Капитал Daily) в хартиеното издание на вестника беше кодирана само една хроника, свързана с ромите. Отсъствието на „ромската” проблематика от страниците му в обикновени дни би могло да бъде обяснено с икономическата

насоченост на вестника и елитарния му характер, но изглежда странно на фона на острите социално-икономически проблеми на етноса. Всъщност те са обект на анализи в същия вестник, но в контекста на „Катуница“. Неголемият брой публикации по „ромски“ теми и в „Сега“ би могъл да бъде обяснен частично със значително по-малкия брой страници на изданието в сравнение с първите три вестника и с шестдневния му цикъл на производство. Трябва да се държи сметка и за възприетия от редакцията подход големите теми да не се разбиват на множество дребни „парчета“ – един от „специалитетите“ на популярните вестници.

Графика 1. Разпределение на публикациите по издания

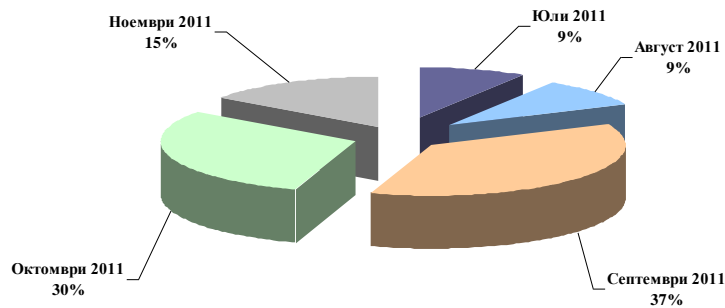
База: Всички публикации по темата за периода август-ноември 2011 (743)

Най-много публикации по „ромски“ теми в петте вестника се наблюдават през месеците септември – 37 % (предимно през последните пет дни от месеца) и октомври – 30 % от общия брой кодирани текстове. Високият им дял се дължи на събитията в Катуница, последвалите бунтове в страната и политическата експлоатация на темата в условията на предизборна борба. През ноември, когато напрежението видимо спада, публикациите за ромите са два пъти по-малко от предходния месец. Най-нисък е дялът им през летните и безконфликтни юли и август – по 9 %.

Графика 2. Разпределение на публикациите по месеци

База: Всички публикации по темата за периода юли-ноември 2011 (743)

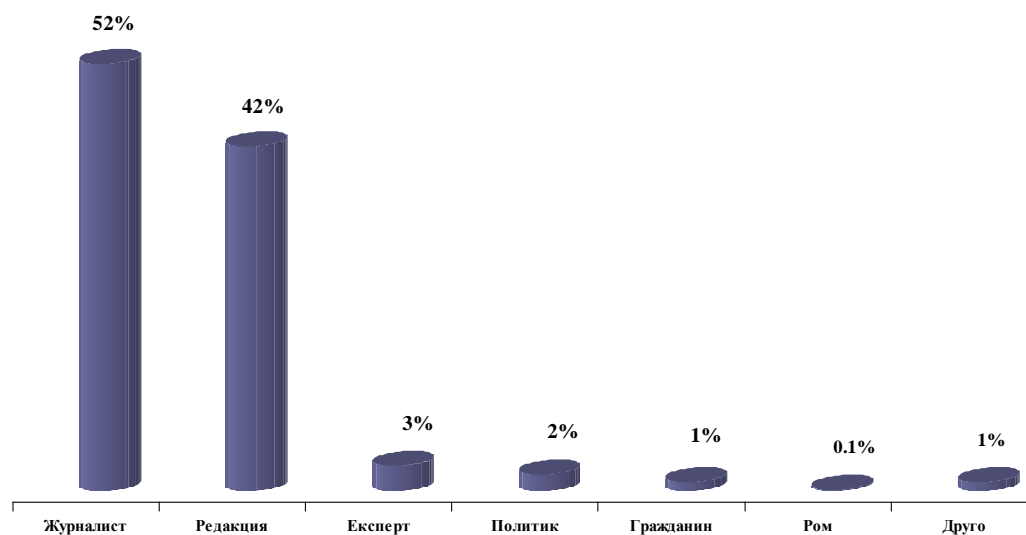

2.2. Формални характеристики на вестникарския разказ за ромите

Въпреки че най-много за ромите се пише в периода на случилото се в Катуница и последвалите събития, които генерират ръст на политическото и експертното говорене, т.нар. „външни автори” имат сравнително слабо присъствие във вестникарския разказ за ромите. Той е дело почти изцяло на журналистите. Всеки втори материал е с автор журналист, а по-голяма част от останалите са „редакционни” (предимно неподписани информационните текстове и в по-малка степен - коментари). Едва 6 % от текстовете са с автор политик, експерт или гражданин (с български етнически произход). Големите диспропорции в авторската структура могат да бъдат обяснени с категоричната доминация на информационните текстове при отразяване на „ромските” теми. Това обстоятелство предопределя още по-високата степен на отговорност, която имат журналистите за медийни образ на ромите.

Графика 3. Разпределение на публикациите по автор

База: Всички публикации по темата за периода август-ноември 2011 (743)

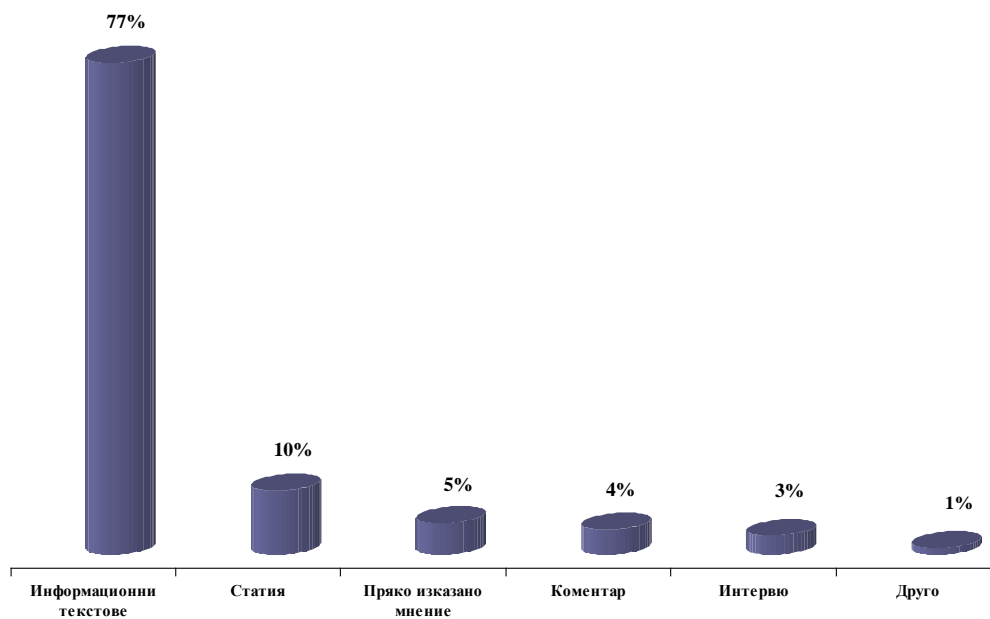

Три четвърти от всички текстове са информационни (основно новини, по-кратки и по-дълги информационни текстове; репортажите и фичърите са много малко на брой). Най-висок е дялът на информационните текстове в „Телеграф“ – 9/10 от всички публикации, а най-нисък в „Дневник“ – по-малко от 2/3. При повторно филтриране на кодираните материали беше установено, че журналистическото разследване, което се ситуира на границата между репортажа и фичъра, на практика отсъства от страниците на вестниците при отразяване на „ромските“ теми. Обратната страна на знаковата липса на този авторитетен, но много труден „жанр“ и пренебрегването на репортажа е осведомяването за проблемите на етноса на парче, на малки информационни хапки.

Макар че не го правят много усърдно, вестниците не абдикират от задълженията си да интерпретират тази проблематика. Всеки десети текст е статия (анализ). Най-висок е дялът им в „Сега“ и „Дневник“ – всяка пета публикация, а най-нисък в „Телеграф“ – само 1%. На публикуваните като самостоятелни кратки мнения – основно от експерти и политици, коментарите и интервютата се падат съответно по 5, 4 и 3 %. Най-силна е интерпретацията на „ромските“ теми в периода на „Катуница“. 58 % от кодираните текстове са илюстрирани. Сравнително високият процент на текстове без снимки би могъл да бъде обяснен с превеса, който имат по-кратките информационни форми.

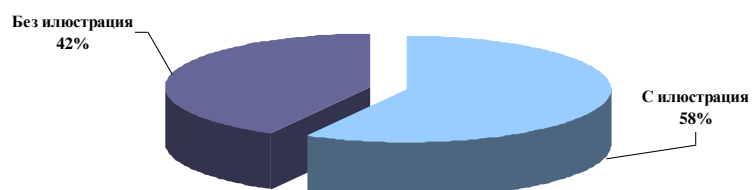
Графика 4. Разпределение на публикациите по жанр

База: Всички публикации по темата за периода август-ноември 2011 (743)

Графика 5. Илюстриране на публикациите

База: Всички публикации по темата за периода август-ноември 2011 (743)

2.3. Тематичен спектър: престъпления, извършени от роми, етническо напрежение, социално-битовите проблеми на етноса

С близо 40 % от общия брой публикации доминира темата за ромите като заподозрени или извършители на престъпления и противообществени прояви. За високия дял на тази тематика допринасят и събитията в Катунца, започнали като криминален случай. При разнищването му медиите се фокусират детайлно върху изясняването на обстоятелствата около смъртта на двамата български младежи в селото и престъпните действия на местния ромски „феодал“ Кирил Рашков (Цар Киро) и клана му в миналото. Най-силно темата за престъпленията, извършени от роми, е застъпена в „Телеграф“ - всяка втора публикация. В „Труд“, „Стандарт“ и „Дневник“ такива са около една трета от текстовете, а в „Сега“ – всеки четвърти. В „Дневник“ високият им дял се дължи изцяло на „казуса Катунца“, той е в основата и на почти всички криминални дописки за роми в „Стандарт“ и „Сега“.

Безспорно престъпленията, извършени от роми, са като магнит за пресата, особено за популярните вестници. В много случаи интересът им към тях е напълно оправдан. Явления като постоянните набези срещу овощни градини, вили и селски къщи в различни краища на страната, периодичните конфликти между роми и българи в някои села и градове са сериозни проблеми, които медиите респ. вестниците не трябва да премълчават. Друг е въпросът как трябва да ги отразяват – с търсене на самоцелна сензационност и внушения за наличието на специфична „ромска престъпност“ или отговорно, обективно и коректно, вкл. с помощта на задълбочени проучвания и журналистически разследвания. Които не само да констатират наличието на проблем и преки виновници, но и да потърсят сметка за политическо или институционално бездействие, да настояват за превенция, промени в законодателството и нови, смислени държавни политики за подобряване на положението на ромите.

На второ място в тематичната класация са публикациите за „етническо напрежение“ – 13 %. То трябва да бъдат разглеждано изцяло в контекста на случилото се в Катунца и последвалите събития. Най-голямо внимание на тази тема обръща „Дневник“ – на нея се падат близо една трета от „ромските“ публикации във вестника, най-слабо - „Телеграф“ (4 %).

6 % от всички 743 кодирани текста се занимават с акциите на правоохранителни и правораздавателни органи и други държавни и общински институции. Най-много публикации има в „Труд“ – всяка десета, а най-малко в „Телеграф“ (2 %). Преобладаващата част от дописките с такъв характер са регистрирани в периода на „Катунца“. Тогава силите на реда и правозащитните органи работят основно по темата „Цар Киро“ и се опитват да предотвратят опитите за насилие над роми. Само част от публикациите са посветени на „антиромски“ действия на държавни и общински органи като разрушаване на незаконни гета например. С акции и (подозрения за) престъпления срещу роми, извършени от обикновени граждани с български етнически произход, се занимават 5 % от всички публикации, а с различните форми на дискриминация срещу ромите – 4 %. Най-много по последната тема пише „Сега“ (16 % от публикациите във вестника), най-слабо внимание ѝ обръща „Телеграф“ (1 %). Темата отсъства от „Дневник“, което може да бъде обяснено с липсата на „ромски“ публикации с изключение на периода на събитията в Катунца.

При целия риск на обобщенията би могло да се твърди, че макар в осведомяването за ромите да преобладават публикациите с неутрален тон (вж. по-долу), в структурно-тематичен план те са представени отчетливо като някакъв вид заплаха – за отделния гражданин (българин), обществото (мнозинството) и държавата. Някои текстове стилизират тази заплаха чрез заглавия, които позволяват паралели с миналото. Тя е надвиснала дори над църквата, която е била основния стожер на българския дух във времена на изпитания. *„Храм вдига железни порти срещу цигани“* (29.09): „Мерките за сигурност са заради продължаващите повече от 10 години ромски набези“. В значително по-малка степен, най-вече в контекста на „Катуница“, ромите са представени и като жертва. Но към нея не се проявява състрадание, както ще стане ясно по-надолу при разбора на езика на публикациите.

На социално-битовите проблеми на ромите се падат само 8 % от общия брой текстове в петте издания (в процентно изражение те отделят на темата почти еднакво внимание). Още по-слабо представена е темата за програмите (държавни, общински, реализирани с пари от ЕС) за интеграция на ромите – 4 % от всички публикации. Най-много за ромската интеграция пише „Сега“ – 10 % от публикациите във вестника, а най-скромно – „Дневник“ и „Телеграф“ (2 % съотв. 1 %). Вестниците обръщат много слабо внимание на ромската култура, обичаи и традиции (едва 3 % от общия брой публикации). В само една публикация се информира за дейността на ромска НПО.

Противно на очакванията ни за предизборния период проблемът за купуването на гласове – феномен, традиционно силно изразен в ромските гета, е проследен едва в 4 % от материалите. Като изключим предизборната употреба на темата „Катуница“, по която се изказват всички основни кандидати, на други аспекти на участието на ромите в изборите са посветени само отделни публикации. Същото се отнася и за резултатите от преброяването на населението – в противовес със силно експлоатираните от медиите през минали години страхове от демографския бум на ромите.

Висок (средно 15 %) е дялът на текстовете, които не могат да бъдат причислени към никоя от вече изброените теми. В много от случаите това се дължи на преплитането на няколко теми в една публикация, което илюстрира сложния и нееднозначен характер на отразяваната проблематика.

Графика 6. Разпределение на публикациите по основна тема

База: Всички публикации по темата за периода август-ноември 2011 (743)

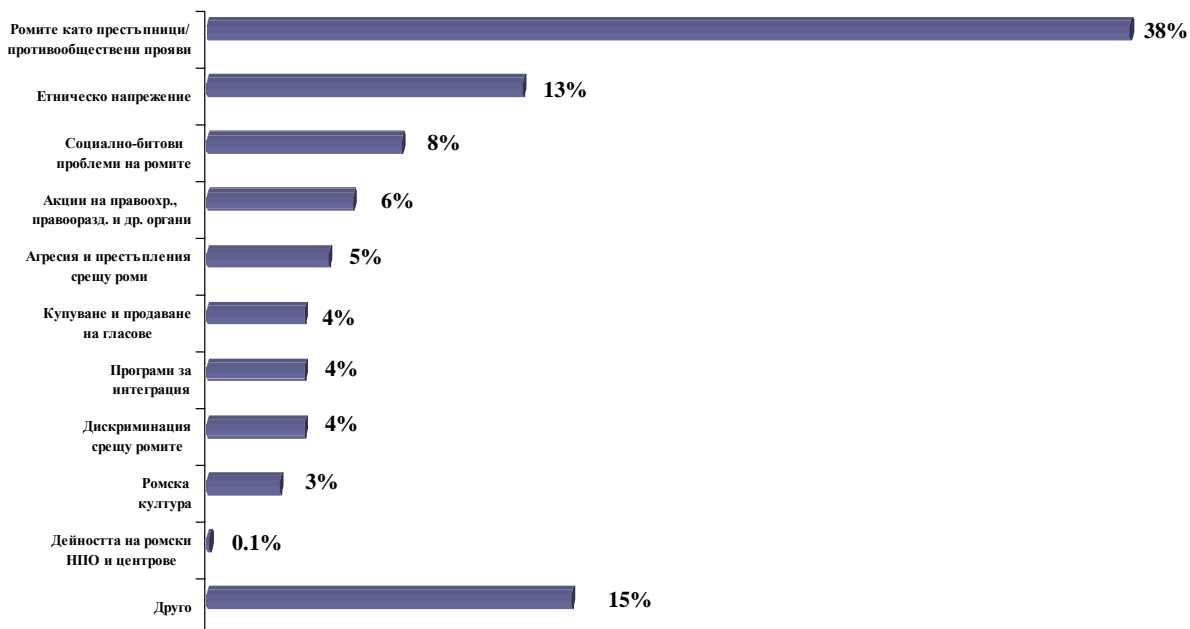

Таблица 1. Разпределение по основна тема в отделните издания

База: Всички публикации (743)	В-К Труд	В-К Стандарт	в-к Дневник/Капитал Дейли	В-К Сега	В-К Телеграф
	%	%	%	%	%
Ромите като заподозрени или извършители на престъпления	29	35	31	25	62
Етническо напрежение, расистки призови, сблъсъци между българи и роми	15	17	29	6	4
Социално-битови проблеми на ромите	8	7	7	10	10
Акции и действия на правоохранителни/ правораздавателни и др. органи	11	3	4	4	2
Подозрения за/ и престъпления срещу роми; акции срещу роми	6	5	-	3	5
Купуване и продаване на гласове	5	4	4	3	4
Програми за интеграция на ромите	5	4	2	10	1
Дискриминация срещу ромите	4	3	-	16	1
Ромска култура, обичаи, традиции, история	4	1	2	4	2
Дейността на ромски НПО и центрове	-	-	-	-	1
Друго	14	20	20	16	8

2.4. Маргинализираните теми

Отразяването на ромската проблематика може да се анализира от гледна точка на *Agenda-Setting* ефекта – какъв дневен ред на проблемите и перспективите, заплахите и потенциала за развитие на етноса предлагат (налагат) вестниците на читателите. Важен е и *Agenda-Cutting* ефектът – неумишленото или целенасоченото пренебрегване респ. прогонване на важни теми от осведомяването. Подробното му изучаване, вкл. как той влияе на формирането на стереотипите за ромите, би могло да бъде обект на друго изследване. Въпреки това могат да бъдат посочени няколко важни теми от сферата на „ромската” проблематика, които вестници отразяват периферийно или не пишат за тях.

При вторично филтриране на кодирани публикации беше констатирано, че единици са текстовете, информиращи за постижения на ромите. Най-добре се представя „Труд”, в който бяха регистрирани пет публикации за успехи на ромите в различни области на живота.

Слабо застъпено е и осведомяването за българските ромите в чужбина. Техните проблеми са важни, защото имат не само национални измерения, но се случват и в контекста на европейската интеграция - свободно движение на хора, интеграция на малцинствата и др. Още по-оскъден е броят на публикациите за живота на чуждите ромите. Изключение прави вестник „Сега”, който отразява двете теми с общо десет текста, приблизително във всяка шеста публикация.

От дневния ред на вестниците отсъстват и щекотливи за отношението на държавата и обществото към ромите теми: случаи на полицейско насилие срещу представители на този етнос, трафика на хора, отсъствието на ромите от пазара на труда и др. През наблюдавания период за тях бяха кодирани само отделни текстове или въобще не бяха установени публикации.

2.5. Вестниците премълчават и теми, дискредитиращи ромите

Обратната страна на „медала” е една друга проблемна зона, която вестниците отразяват рядко и/ или не проучват в дълбочина: конфликтното съжителство между ромите и българите в някои райони на страната (с изключение на Катунца) , вкл. тормозът, на който са подложени българите от ромите в селища със смесено население. В периферията на медийното осведомяване остава и неспособността на полицията и органите на правосъдието да наложат ред и спокойствие в проблемните селища. Както и липсата на държавна стратегия и политики в социално-икономическата сфера и образованието, които да създават буфери между ромите и криминогенната среда. Анемичното присъствие на такива теми през наблюдавания период би могло да бъде обяснено с поредица от фактори – от обикновен непрофесионализъм през автоцензура, продиктувана от политическа и институционална обвързаност на някои вестници, страх от линч в публичното пространство от страна на правозащитни организации до криворазбрана политическа коректност.

С гореописаната проблематика през наблюдавания период се занимават само няколко публикации. Репортажът *„Ромите от Мечка атакуват и кметския стол. Напрежението между българите и циганите не е спирало през последните 20 години”* (7.10) в „Сега” представя без излишни квалификации ситуацията в едно знаково плевенско село 11 години след като трима ромите убиват етнически българин: „След убийството на

Тимневски за първи път се заговори за огромното напрежение между българите и циганите в Мечка. Ромите крадат каквото им падне, а българите не смеят да си покажат носа навън, след като се свечери. Днес нещата в Мечка не са променени изобщо. Дори българите смятат, че са се влошили още повече. Кражбите отново са ежедневие, а ромите са станали повече“. Несекващите кражби, извършвани от роми в друго село, е обект на репортаж и в „Труд“: *„Монтанско село иска по-строг закон срещу крадци”* (23.07): „Животът в Долно Белотинци стана непоносим! Крадците - предимно от ромската махала - излязоха от контрол! Никой нищо не може да им направи!”, казва лекарят Пламен Симеонов. 54-годишният мъж е изпратил отворено писмо до премиера Бойко Борисов и министъра на вътрешните работи Цветан Цветанов, в което описва неволите на родното си село и отправя призив за помощ и строги мерки срещу крадците”.

Въпреки че търпи сериозна критика за използването на термина „ромска престъпност”, статията в „Дневник” *„За ромската престъпност: не особено оптимистично”* (4.10) поставя щекотливи въпроси, които другите вестници или премълчават, или ги тълкуват едностранчиво. Авторът се позовава на криминологичния анализ, според който множество престъпления „поради социално-икономически и културни фактори - или се извършват предимно от роми, или се извършват по специфичен ромски начин”. Освен това е налице и „диспропорционално по-голямо участие на роми в различни видове конвенционални престъпления” – „факт, който МВР се опитва всячески да прикрие, отказвайки да води сериозна статистика за извършители на престъпления и жертви по етнос”. Другата теза на анализа е, че положението може да се подобри, „като се започне от най-различни програми за превенция на престъпността и програми, обхващащи бивши затворници или деца и младежи в рискована среда (семейна или обществена), и се стигне до множество програми за социално-икономическо и образователно развитие, които обаче са съобразени и се водят от сериозен криминологичен анализ”.

Маргинализираните „ромски” теми във вестниците, вкл. тези които са резултат на псевдополитическа коректност, намират излаз в някои качествени онлайн медии, изнасят се в публичното пространство от НПО и са обект на различни форми на външно наблюдение върху България. Те биха могли да бъдат обект и на журналистически разследвания, на по-задълбочени проучвания в пресата. Тяхното отсъствие от вестникарските страници поставя под съмнение функцията на медиите на „кучета пазачи” на обществения интерес. Който не би трябвало да бъде дефиниран едноцентрично, а да отчита проблемите и перспективите на всички групи в обществото, вкл. на етническите малцинства. Но в същото време не би трябвало да бъде оприличаван и с псевдополитическата коректност.

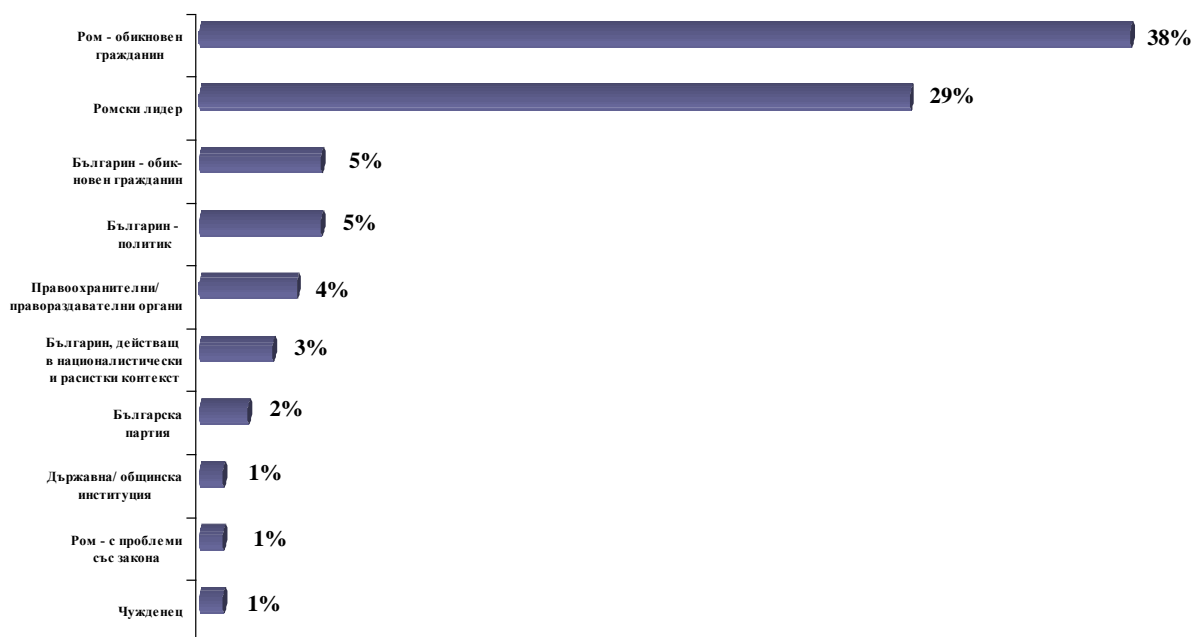
2.6. Главните актьори: роми, извършили престъпления

В близо 70 % от текстовете главен актьор са ромите респ. ромският етнос като цяло. В 38 % от всички публикации в петте вестника в центъра на осведомяването са обикновени роми (за които не е упоменато да са имали проблеми със закона в миналото). Те са представени предимно като заподозрени или извършители на престъпления и в по-малка степен в контекста на социално-битовите проблеми на етноса. С ромските лидери се занимават 29 % от публикациите. Не е странно, че половината от тях са за престъпления – високият им дял се дължи почти изцяло на фокусирането на вестниците върху делата на Цар Киро.

Много по-рядко основни действащи лица са физически представители на българския етнос – най-често служители на държавни или общински органи (13 %), и институционални актьори (държавни органи, български партии, общински структури – 7 %). Твърде скромно е присъствието на ромските НПО и културни организации – за тях е писано само в пет публикации (1 %).

Графика 7. Главен актьор (Топ 10)

База: Всички публикации по темата за периода август-ноември 2011 (743)

2.7. „Кой говори“: за „ромските“ теми информират и тълкуват основно българи

В рязък контраст с данните за актьорското присъствие в публикациите е разпределението на дяловете в категорията „Кой говори“. Тя дава представа за явния или подразбиращия се първоизточник на информация по дадена тема или за този, който я интерпретира. Докато в 70 % от всички публикации главните герои са роми, също в 70 % от случаите източниците на информация или интерпретаторите ѝ са български – физически или институционални актьори. В 42 % от текстовете основният „говорител“ е физически представител на българския етнос (политик, обикновен гражданин, журналист¹¹, експерт, представител на правоохранителен или правораздаващ орган; те са представени сравнително равномерно). Най-силно е присъствието на политиците в „Дневник“ (в почти всяка пета публикация във вестника), в „Труд“ (15 %) и „Стандарт“ (14 %), на експертите - в „Дневник“ (в 16 % от публикациите), на представителите на правоохранителните или правораздаващите органи - в „Труд“ (7 %) и на журналистите - в „Сега“ (в почти всяка пета публикация).

¹¹ Когато даден текст носи изявен авторски почерк – основно в статии, коментари и някои репортажи.

В по-малко от една трета от публикациите ролята на „говорител“ се изпълнява от институционален актьор – най-често от правораздавателен или правоохранителен орган, по-рядко от друга държавна или общинска институция и в отделни случаи от българска НПО или партия. В рамките на тази съвкупност всички вестници с изключение на „Труд“ се позовават най-често на органите на реда или правосъдието в качеството им на институционални актьори. Такива са всяка четвърта публикация в „Телеграф“ и приблизително всяка пета в „Стандарт“, „Сега“ и „Дневник“.

Най-силно българските „гласове“ са представени в „Дневник“ – в почти 4/5 от всички публикации; за сметка на това ромските гласове присъстват едва във всяка десета. Съотношението в „Труд“, „Стандарт“ и „Телеграф“ е сходно: то варира от 65 – 70 % на 14 – 20 %. В горните граници, характерни за трите вестника, е появата на български „говорители“ и в „Сега“. При този вестник прави впечатление крайно ниското присъствие на роми като източници на информация – само в две от общо 67 публикации. Това е вестникът, в който се чува най-силно „гласът“ на чужди държави, организации и граждани по „ромски“ теми – в почти всяка пета публикация.

Едва в 15 % от материалите „говорители“ са роми (по-често обикновени граждани и по-рядко лидери; много рядко в такава роля влизат роми, които вече имат проблеми със закона, и представители на ромски НПО). Само в една публикация „говорител“ е ромска неправителствена организация.

Всички тези данни потвърждават от друг ъгъл спецификата на модела, по който петте вестника представят „ромската“ проблематика. Тя е отразена основно с кратки информационни текстове за престъпления, извършени от роми. В повечето случаи информацията за тях идва от органите на реда или съдебната система, без да се цитира конкретен източник.

Графика 8. Кой говори (Топ 10)

База: Всички публикации по темата за периода август-ноември 2011 (743)

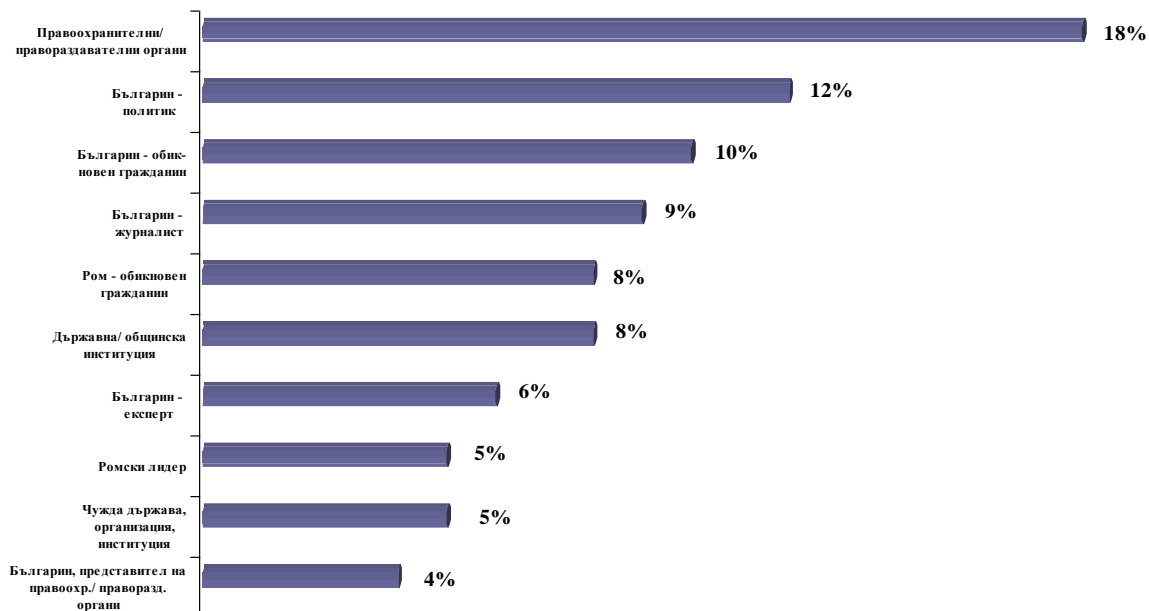

Таблица 2. Кой говори (Топ 10 - разпределение в отделните издания)

База: Всички публикации (743)	В-К	В-К	в-к Дневник/ Капитал Дейли	В-К	В-К
	Труд	Стандарт		Сега	Телеграф
	%	%	%	%	%
Правоохранителни и правораздавателни органи	9	20	18	19	26
Българи – политик	15	14	18	7	7
Българи – обикновен гражданин	13	6	4	3	13
Българи – журналист	6	10	9	18	9
Ром – обикновен гражданин	12	6	2	1	11
Държавна, общинска институция	8	8	2	13	8
Българи – експерт	10	4	16	4	2
Ромски лидер	5	6	7	1	5
Чужда държава, организация, институция	4	3	4	16	3
Българи, представител на правоохранителни/ правораздавателни органи	7	2	-	3	4

Дисбалансът между *роми - актьори* и *българи – говорители* е резултат основно от обстоятелството, че представителите на българския етнос имат почти монополни позиции – и в количествено, и в йерархично отношение, в държавните институции. А при подчертаната институционалната ориентираност на българските медии информацията за проблемите на ромите, които на свой ред са представяни предимно като заплаха, като проблем, идва основно от държавните институции. Много по-рядко журналистите общуват с представители на ромския етнос. Когато го правят, в ползрението им попадат основно ромските лидери и барони. Силно подценен е информационният потенциал на ромските НПО, няма установени трайни канали за събиране на информация от обикновени роми. Етническият структурен дисбаланс в осведомяването по „ромските” теми би могъл да бъде обяснен и с високата степен на неграмотност сред ромите, което ги превръща в ненадежден източник на информация.

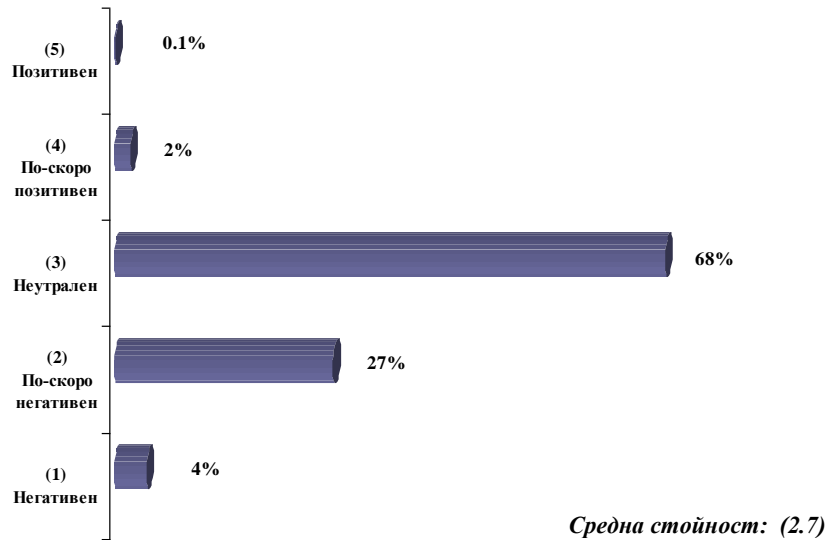
Отсъствието на ромски „гласове” от медийния прочит на проблемите на самите роми става още по-очевидно и с оглед на факта, че за целия период на изследването бяха кодирани само няколко интервюта с видни представители на този етнос; не беше регистриран нито един анализ с автор ром. При допълнително филтриране на кодираните публикации беше установено, че на практика ромите не влизат и в ролята на коментатори на другите важни проблеми и процеси в страната.

2.8. Тонът: предимно неутрален; значимо присъствие на по-завоалираното антиромско говорене. Най-нетолерантен - „Телеграф”, най-толерантен - „Сега”

Във вестникарския разказ за ромите като цяло преобладава неутралният тон - в близо 70 % от от публикациите. Този неочакван на пръв поглед висок резултат, илюстриращ толерантно отношение, би могъл да бъде обяснен с категоричното превъзходство на информационните текстове в общата съвкупност от публикации. По дефиниция новините и информациите трябва да бъдат написани неутрално. В една трета от публикациите тонът спрямо ромите е отрицателен (в 27 % е „по-скоро негативен”, а в 4 % - „негативен”). Значимият им дял може да бъде обяснен и със събитията в Катунца, основно с фокусирането на медиите върху личността и делата на Цар Киро. Тези данни показват, че радикалното говорене срещу ромите във вестниците е силно ограничено за сметка на по-завоалираните антиромски внушения. Едва в 2,1 % от текстовете отношението към ромите е „по-скоро положително” (14 публикации) или „положително” (един текст).

Графика 9. Общ тон на публикациите

База: Всички публикации по темата за периода август-ноември 2011 (743)

Най-неутрално отразява ромската тема „Сега” – в почти 85 % от публикациите, следван от „Труд” и „Дневник” – в почти 4/5 от публикациите. В „Стандарт” делът на такива публикации е видимо по-нисък (68 %), а на последно място е „Телеграф” (44 %).

Най-отрицателно е отношението към ромите в „Телеграф”. Повече от половината от текстовете в този вестник са с „по-скоро негативен” или „негативен” тон (47 % съответно 7 %). На второ място в незавидната класация е „Стандарт” – всяка трета публикация е „по-скоро негативна” или „негативна” (28 % съответно 3 %). В „Труд” такава е всяка пета публикация (16 % съответно и 3 %). В „Дневник” „по-скоро негативни” са 16 % от публикациите (7 от общо 45). Най-слабо изразено е отрицателното отношение към ромите в „Сега” – с „по-скоро негативен” тон са само 12 % от текстовете (8 от общо 67).

Прави впечатление много високият дял на информационни материали от общия брой („по-скоро”) „негативни” публикации в петте вестника – 2/3. В „Телеграф” почти всички текстове с „по-скоро негативен” тон и половината от публикациите с „негативен тон” са информационни. При „Стандарт” почти три четвърти от публикациите с „по-скоро негативен” тон също са информационни текстове, а при „Труд” – половината. В „Сега” такъв е само един информационен текст, а в „Дневник” материалите с „по-скоро негативен” тон са само интерпретативни.

Данните за „Сега” и „Дневник” не учудват. Двата качественни всекидневника демонстрират много по-малко пристрастия от популярните издания при отразяване на „ромската” тема. Особено в сравнение с „Телеграф” и в по-малка степен – със „Стандарт”. Освен това качествените издания ограничават пристрастията си в жанрове,

който интерпретират, тълкуват и осмислят проблемите, което е пример за един разумен подход.

Полето на интерпретация на изследваната проблематика е място, на което на ромите се гледа по-скоро с неодобрение, отколкото неутрално. От общо 100 статии и коментари в петте вестника, занимаващи се с „ромски“ теми, в близо 1/5 тонът е „негативен“, в почти 2/5 – „по-скоро негативен“, в също толкова – „неутрален“ и едва в три текста – „по-скоро позитивен“. Негативните интерпретативни текстове надделяват над неутралните категорично в „Телеграф“ (12/ 1), отчетливо в „Стандарт“ (15/ 6), в „Дневник“ (6/ 3) и в много по-малка степен в „Труд“ (28/ 23) и „Сега“ (7/ 5). Сравнително niskият им брой в три от вестниците не позволява категорични изводи за ролята им при формиране на медийния образ на ромите. Но като цяло с тяхна помощ се съгъстват тъмните нюанси в него.

Таблица 3. Общ тон на публикациите в отделните издания

База: Всички публикации (743)	в-к Труд %	в-к Стандарт %	в-к Дневник/ Капитал Дейли %	в-к Сега %	в-к Телеграф %
(5) Позитивен	-	-	-	-	1
(4) По-скоро позитивен	2	1	7	4	1
(3) Неутрален	79	68	78	84	44
(2) По-скоро негативен	16	28	16	12	47
(1) Негативен	3	3	-	-	7
<i>Авг. (средна стойност)</i>	2.8	2.7	2.9	2.9	2.4

3. Езикът на вестниците уплътнява тематичния фокус: негативни стереотипи за ромите, стигматизиране на целия етнос и малко позитивизъм за цвят

На базата на микроанализи на отделни заглавия и езика на вестниците беше установено, че негативни стереотипи за ромите се налагат и възпроизвеждат най-интензивно в информационните текстове в „Телеграф“, в по-малка степен в „Стандарт“ и по-рядко - в „Труд“, в интерпретативните текстове в първите два вестника и в отделни аналитични публикации в „Сега“ и „Дневник“.

В синхрон с тематичния фокус при отразяване на „ромската“ проблематика в популярната преса ромите са представяни най-често като престъпници - изнасилвачи, убийци и брутални индивиди; крадци; примитивни и безотговорни. Освен като заплаха, медийният им образ включва и отчетливите щрихи на хора глупави, примитивни, със

странни, дори екзотични навици, но във всеки случай – чужди на нравите и порядките на мнозинството. Всички вестници в една или друга степен описват ромите като пасивни консуматори на помощи от държавата и ЕС, сякаш са поставени на хранилка за сметка на останалите български граждани.

В малко на брой информационни текстове с помощта на ефектни езикови конструкции се прави опит за рециклиране на мита за българския етнически модел в най-уязвимата му част: съжителството между роми и българи. Отбелязани са и някои прояви на Положителното при ромите, видно като конкретни успехи на представители на етноса, а един анализ оценява високо цялостния му потенциала за развитие.

3.1 Ромите като престъпници

- *Убийци, брутални.* Това е най-често срещаната роля, в която вестниците представят ромите. В търсене на самоцелна сензационност много често в текстовете, вкл. в заглавията, се акцентира върху етническата принадлежност на извършителите: **„Циганин хвърли учителка от 2-ия етаж”** (23.07, „Телеграф”), **„Роми затриха майка на полицаи”** (24.10, „Стандарт”). Заглавията за аналогични проблеми в „Труд” обикновено са коректни (вж. например **„Пиан каруцар блъсна и рани пешеходец”**, 1.08), но в текстовете често се наблюдава неоправдана употреба на етнонима „ром”.

- *Изнасилвачи.* **„Циганин изнасили зверски 28-годишна”** (22.08.); **„Ром насилва дете анално”** (10.08.2011); **„Еректирал ром се гаври с дете”** (14.10). От заглавията на трите кратки текста, публикувани в „Телеграф”, е видим замисълът да бъде акцентирано върху етническата принадлежност на извършителите на престъпленията. Фокусирането върху анатомичните и физиологически подробности от бруталните посегателства върху личността – подход, който е в разрез с принципите на журналистическата етика, допълнително засилва антиромското звучене на новините. В анализа **„Под прикритието на традицията”** (4.07) пък, публикуван в същия вестник, справедливата критика срещу „традицията” в някои кланове бащите на невръстни младоженци да изнасилват и оплождат непълнолетните им булки е съчетана с откровени негативни обобщения срещу ромския етнос като цяло. Те се постигат с помощта на устойчиви негативни образи като този на „дъртия мангал” (в други вестници се среща омокотената му разновидност „Бай Мангал”) и други езикови провокации: „К'во толкова? Дъртият мангал е купил булка за чавето¹² и си я използва, за да не се амортизира.“

- *Крадливи.* **„Отстреляха крадливи роми от пусия”** (7.09), защото събирали орехи в чужд двор; **„Тракторист гръмна коня на крадливи цигани”** (22.08). **„Циганета открадна салама на заспала баба”** (10.07, и трите в „Телеграф”). В първите две заглавия е налице открита пейоративна употреба на етноними; в първото заглавие тя се засилва от глагола „отстреляха”, който иначе се използва при описанието на лов на животни. Умалителното „циганета” в третото заглавие, в съчетание с почти комичната ситуация на кражбата, илюстрират една друга езикова и сюжетна линия за представяне на ромите в българската преса – с привидно снизходително отношение, с присмех и вземане на подбив.

„Стандарт” е по-семпъл при описанията на кражби, извършени от роми: **Гръмнаха ром заради орех**” (7.09), **„Роми отмъкнаха антената на Джи Ес Ем”** (29.10). Но в някои

¹² Ромска дума за „ дете”.

публикации се прилагат манипулативни техники, за да се внуши, че ромите извършват противообществени действия. Показателен е текстът „*Ромски капан за тирове*“ (16.07.). Той информира как втори камион се обърнал до софийския ромски квартал „Филиповци“, след което „гетото събра 3 тона праскови“. Заглавието внушава, че ромите залагат капани за тежкотоварни камиони. Но в самия текст не се съобщават факти, които да подкрепят тази новина освен едно „подозрение“, че може ромите да правят засада на шофьорите, тъй като и двете катастрофи – предходната е с камион, превозващ дини, са на едно и също място.

Статията „*Оправи се сам с крадеца!*“ (15.09) в „Труд“ е показателен пример как в стремежа си да представят обективно и задълбочено един проблем – в случая зачестилите грабежи в различни райони на страната при видимо бездействие на полицията, журналистите навлизат в сивите зони на езиковия изказ. В публикацията потърпевш българин се жалва, че ромите „влизат като животни през врати и прозорци“ и явно ги представя като *крадливата глутница*, описвайки набезите, тръгващи от ромската махала. Дори да приемем, че сравнението в първия пример е драстично, но допустимо, защото е изречено от потърпевш, второто словосъчетание вече е некоректно. Въпреки че журналистът е преразказал думите на пострадалия, липсата на кавички създава впечатлението, че той се солидаризира с това негово негативно оценъчно твърдение. Без да е проучил и представил конкретния казус по-подробно.

- *Дребни далавераджии. „Мъртви души от „Малашевци“* (26.07, „Стандарт“) анализира широко разпространена корупционна практика: някои директори на професионални училища в София събират дипломи от ромите, завършили основно образование срещу заплащане. Така си гарантират сформиранието на повече паралелки, респ. държавни субсидии. В текста са критикувани и трите страни, участници в процеса, но несъразмерно. Докато на държавните институции, които си затварят очите, са посветени само няколко изречения, а ролята на директорите е някак си negliжирана, най-подробно е описано поведението на ромите. Популистки те са представени едновременно като жертви на всевъзможна „употреба“ и „далавераджии“: „Да бъдеш циганин, при това циганин с диплома, у нас вече е далавера“. Поставянето на акцента върху корумпираните, а не върху активната, корумпиращата страна, може да бъде разглеждано като манипулативна техника за внушаване на по-голямата вина.

3.2. Ромите – примитивен народ

Ромите като примитивни, суеверни, като хора, чийто артистизъм предизвиква насмешка в очите на мнозинството, са други негативни черти от образа им, които се експлоатират на страниците на „Телеграф“ и „Стандарт“ и в отделни публикации в „Труд“.

- *Примитивни, безотговорни. „100 се млатят¹³ за ромска булка*“ (11.08.); *Ромско бебе сее туберкулоза във Варна* (16.10, и двете в „Телеграф“).

- *Глунави и суеверни.* Коментарът в „Телеграф“ „*Глупостта е безстрашна*“ (14.07) се занимава с иначе сериозния проблем защо някой може да яде един особен „деликатес“ – отровена риба. Вестникът внушава, че „глупостта“ е качество, присъщо за ромския етнос: „Това, което сами успяват да си причинят ромите, е много по-страшно от всяка дискриминация“. Статията „*Градски легенди*“ (24.08) в същия вестник анализира

¹³ С брадви – И.И.

изведената в подзаглавие тема „Духове и проклетия сноват из ромските махали”. „Роми потрошиха линейка с камъни в ромския квартал „Столипиново“ в Пловдив заради слух, че мистериозна линейка обикаля селата и изкормва деца и майки за органи. Преди време ромите бяха настръхнали от слух за гол дядо канибал, който се разхождал по улиците на бургаския квартал Долно Езерово.“ В текста ромите са представени като едно цяло, въпреки че става въпрос за отделни групи от хора, живеещи в различни населени места. Историята за напрежението в „Столипиново” е публикувана и в „Стандарт” и в „Труд”: **„Роми разбиха линейка заради слух за бебета”** (24.08.) съотв. **„Психоза заради слух, че отвличат хора за донори”** (24.08.), но е предадена много по-пестеливо. Цялата тази слухология, която вирее в популярните вестници, допринася за засилване на представите за ромите като за изостанало племе, в което, освен насилието, господстват примитивизъм, изостаналост и суеверия. Този образ се затвърждава и от фокусирането на вестниците върху техни обичаи, които влизат в противоречие с представите на българите за морал и обществен ред. Текстът **„Роми мият мъртвец пред блок в Пазарджик”** (3.08, „Труд”) например разказва за ритуал преди погребението на мъртвеца, характерен за мюсюлманите, към които се числят и част от пазарджишките роми, но неприемлив за живеещите в градска среда хора.

- *Тарикати.* Макар и много по-рядко, ромите са представяни като хора, които навлизат в нови за тях сфери на реализация, традиционно „резервирани” за българи: **„Мургав жиголо измести гларуса”** (2.08, „Телеграф”). „Стандарт” пък осведомява за това как „роми прислужват на баровци по морето срещу 20 лева надница” (**„Бай Мангал стана иконом”** (8.08.).

- *Артистизъм, предизвикващ присмех.* В дописката **„Холивуд лъска ромско гето”** (28.08, „Стандарт”), с типично за българските таблоиди преувеличение е описано как „ромите от квартала изживяват своя звезден миг, защото част от тях стават статисти в най-новата американска продукция „Ел Гринго”... Мургавите актьори тайно бленуват за Холивуд”. Кратката дописка **„Роми пеят на Уорлик, индианци му танцуват”** (29.11) в същия вестник разказва за визитата на американския посланик в Благоевград, при която е пресрещнат от двама „мургави мъже, въоръжени с тарамбука и акордеон”. След изпълнението си те го „подгонват” по петите с викове „шефе, шефе, ей тука ми лепни парите, на челото”. Съчетаването на двете теми и описанието на ромите създават усещането за общуване между генерал-губернатор и местно туземно население, което демонстрира артистичните си наклонности под благосклонния му поглед.

3.3. Ромите на хранилка от държавата, а вече и от ЕС

Вестниците отразяват социално-битовите проблеми на ромите като информират за мизерните условия при които те живеят (**„Къщи никнат насред улицата”** (5.07), **„Семейство живее 7 години в тоалетна”** (13.07, и двете в „Труд”). Акцентът обаче пада върху помощите, които получават от държавата, а отскоро и от ЕС. Този информационен фокус допринася за възпроизводство на стереотипа за ромите на държавна хранилка, която медиите създадоха и активно експлоатирах в годините на прехода. Макар броят на съответните публикации да е значително по-малък от дописките за престъпления, извършени от представителите на този етнос, стереотипът за ромите като пасивни консуматори, които не полагат усилия да се интегрират в обществото, е много витален. Най-много анализи, с изключение на свързаните с „казуса Катунца”, са посветени не на престъпленията, извършвани от роми, а на програмите за подпомагането им, проблемите на интеграцията им в обществото и яловата държавна политика спрямо етноса. Вестниците представят ромите в няколко основни аспекта.

- *Пасивни консуматори на помощи и средства от държавни и европейски програми*

Повечето от дописките информират за конкретни програми и стратегии – държавни и европейски, насочени към подобряване на социално-битовите условия на ромите, образованието им, достъпа до здравеопазване. Но заглавията обикновено са формулирани така, че правят внушения за ромите като привилегирована група в обществото, за която се полагат специални грижи (вж. например **„Европа с €350 млрд. за ромите”** (15.11): **„Плащат на ромите да учат за доктори”** (28.07, и двете в „Стандарт”); **„Държавата ще плаща кандидат-студентски курсове на ромите”** (28.07, „Сега”). **„София ще строи 100 апартамента за ромите”** (13.07, „Труд”). В статията **„Изгубени в гетото”** (31.08, „Стандарт”) се разглежда проблемът за ромите като консуматори на социални помощи, който по правило генерира широко обществено недоволство, насочено и към държавата като цяло. За да подлежат на глоба, семейства, които не пращат децата си на училище, „трябва да бъдат част от държавата - да се подчиняват на нейните изисквания, закони и санкции. В техния паралелен свят обаче държавата идва единствено във вид на социални помощи. И се грижи благоприлично да ги държи в изолация, защото така й е удобно”.

През ноември „Труд” е много активен в популяризирането на проекта за Национална стратегия за интеграция на ромите, за която отговаря вицепремиерът Цветан Цветанов, който е и председател на Националния съвет за сътрудничество по етническите и интеграционните въпроси. На 15 ноември в „Тема на броя“ проектът е представен с 9 информационни текста със заглавия като **„Чакаме милиони от Европа за ромите”**, **„С 15 000 лв. ще ни учат на симпатии към малцинството”**, **„Безплатни презервативи в гетата”**. Дали набелязаните в стратегията мерки са реалистични или са само камуфлажни мероприятия, с които управляващите да се отчетат пред Брюксел, не става ясно, защото вестникът не анализира темата.

Подчертано критичен към неадекватната общинска и държавна политика спрямо ромите е опозиционният „Сега”. Отношението му личи дори на ниво заглавия: **„Столичната община се сети за жилища за бедните”** (13.07), **„Вътрешният министър се вгледа и в проблемите на ромите”** (15.11).

- *Ромите между яловата държавна политика и криворазбраната политическа коректност.* От коментара на „Телеграф” **„Първо азбуката, после анатомията”** (28.07) личи загрижеността на редакцията за сбърканата политика на държавата по отношение на образованието на ромите, но и характерното за вестника ехидно и презрително отношение към тях: „Те, ромчетата, шляпат голи в калта и не знаят да четат и да пишат, биология и химия ще учат. Не би ли трябвало да помисли първо как да ги прати на училище? ... В момента първият урок на малките мургави дечица е как да са чевръсти в ръчичките, за да изчезне портфейлът ви за 60 стотни от секундата и как по-жално да гледат, за да им пуснете левче в мръсните ръчички на някой ъгъл.”

- *Сами са виновни за дереджето си – не искат (не са способни) да се интегрират и да живеят по установените за всички правила.* Статията **„Принципи на подобие: или защо гръцката криза е като ромската у нас”**, 19.10), публикувана в „Дневник”, провокира постулатите на политическата коректност с твърдението, че съществува „етнически дълг” на социално слабите ромите към трудово активните български граждани. Силно е и внушението, че ромите не са способни на интеграция. Тя може да се случи въпреки тях, само - ако българите са готови да платят за нея. Ако „всеки от

нас... приеме, че това е дългосрочна и много рискова инвестиция, която ромите може и да върнат след десетилетия, а може и да не върнат никога”.

Анализът *„Стига сме опитомявали ромите”* (10.-11.07), публикувана в „Сега”, е написан по повод на финансирана от еврофондове с 20 млн. лв. програма за училищата, които ще бъдат задължени да приемат определен брой ромчета и деца от други етноси. Статията е издържана изцяло в духа и стила на масмедийния популизъм. Основната му теза е, че десегрегацията на образованието няма да сработи и този път, както се е случвало в минали години – между другото едно доста спорно твърдение. Макар да се пледира за търсене на работещи модели за образованието на ромите, не става ясно защо от тях се изключва десегрегацията. Проблемът с образованието на ромите е „омагьосан кръг”, от който „може да се излезе само ако ромите го поискат, а българите го приемат. Нито е възможно, нито е нужно всички роми да го направят едновременно”. След което все пак следва уточнение, че за „онези, които поискат да напуснат блатото на гетото, трябва да има шанс”. Подобни мисловни конструкции представят ромите като нежелатели, негодни да се интегрират; че сами са виновни за положението си.

В статията *„Пак няма кой да каже на ромите, че сънуването свърши”* (28.11) в същия вестник държавата и еврочиновниците в Брюксел с право са критикувани за недалновидна и ялова политика – в случая става въпрос за намерението жилищният проблем на ромите да се реши основно чрез строеж на къщи с европейско финансиране¹⁴. Справедливата констатация, че е „голямо лицемерие” позицията, че „щом си против къщичките за роми, значи си против самите роми”, обаче върви ръка за ръка с манипулативното противопоставяне на два образа. На „безработния и неграмотен” ром, който е „превърнал раждането в поминък” и на „училия, можещия, плащания данъци, треперещия над децата си” българин, който „живее в стая с бокс на квартира с двете си малки деца ученици”. „Този българин”, който на всичкото отгоре трябва да интегрира рома, „никога няма да приеме, че той заслужава повече от него”. Ако тази манипулация е по-перфидна, внушението, че пиromanството едва ли не е генетично заложено у ромите, има чисто расистки привкус. То се постига чрез художествена препратка към разказа на писателя Георги Данаилов за онези цигани, които били толкова щастливи, че от щастие подпалили къщата си. „Такива са взаимоотношенията на циганите с къщите им за потрес на брюкселското и българското чиновничество.”

С обратен знак, асимилаторската по своята същност, е тезата, застъпена в анализа с показателното заглавие *„Опасният вой за циганите”* (30.07) в „Стандарт”. По повод на намалелия брой роми, както сочат резултатите от преброяването, се спекулира с категорията „национална идентичност” - в свободните и демократични държави тя е волеизява на преброяния, а не административна принуда. На такава основа се нападат „пишман патриотите”, които искат да развоят 1.5 милиона роми като плашила. Следва заключението: „почти всеки циганин, измъкнал се от гетото, получил образование, образовал и децата си, работещ достойна работа, не желае да се идентифицира като циганин или дори като ром”.

В същия вестник се чуват и по-открити, расистки внушения спрямо ромите. Статията *„Циганите пак на завет”* (4.10.) е писана по повод на събитията в Катуница и

¹⁴ Подобни мерки обикновено са скъпоструващи, неефективни и предизвикват силно обществено недоволство. Далеч по-просто би било да се започне с узаконяване на жилищата в ромските квартали и махали и изграждане на прилична инфраструктура – б.а.

критикува „нахалното лице на циганското беззаконие”. В нея се твърди, че „засега има само една малка полза от случващото се след Катунница - мнозина отново спокойно започнаха да наричат ромите цигани. Битката с тях е загубена, но поне да ги наричаме така, за да не се чувстваме прекалено гузни”. Освен това се прави намек за необходимостта от кастрация на ромите. По повод на участието на столичния кмет Йорданка Фандъкова в тв предаване тя е цитирана да казва: „За първи път тази година успяхме да влезем в ромските квартали за извършване на кастрация”. По-нататък следва коментарът: „Обаче се оказа, че ставало дума за кастрация на бездомни кучета”.

3.4. Положителни образи на ромите и потенциалът на етноса

По няколко текста, които разказват за успехи на роми в различни области на живота, са публикувани в „Труд” и „Сега”. С характерния за него хъшлашки жаргон „Труд” информира как *„Поета от Факултета отсвири изборите. Ромският пастор пуска първа стихосбирка”* (2.08). В репортажа *„Ромско село има армия от висшисти”* (1.08), публикуван в същия вестник, ясно проличава положителното отношение към ромите от с. Долни Цибър: „Селото е чисто и спретнато... Завършват средно, а мнозина после записват и висше...” „Сега”, който в процентно отношение пише най-много за интеграцията на ромите, я разглежда и през призмата на добрите практики. Анализът *„Как да се интегрират ромчетата, като няма българчета”* (13.08) например е написан със симпатия към ромските деца от Твърдица, с разбиране за техните проблеми и подчертава постиженията им. Макар че робува на клишето за тавора, текстът *„Таворът отива към Брюксел”* (11.11, „Стандарт”) разказва за „неистови усилия за преобразението на Църквица”, което показва местно ромско сдружение. В това шуменско село, в което живеят предимно роми мюсюлмани, „вече имаме изпълнени десетина от най-сложните проекти по европейските програми”.

В анализа *„Циганите са бъдещето на България”, 5.10*), публикуван в „Дневник” в контекста на темата „Катунница”, без да се проявява състрадателност към ромите, се атакуват някои силни предразсъдъците спрямо тях. Формулировката на заглавието насочва към потенциала им за развитие – не само в демографски, но и в образователен план, за който трябва да прогледнат българската държава и обществото: „Ако младите цигани се образуват, те могат да изхранват старите българи. Това, че циганинът не подлежи на ред и образование, е малограмотен предразсъдък”.

4. „Катунница”: Цар Киро и ромските барони – сатанизирани; политиците – предишни и/ или сегашни – критикувани. Конфликтът – социален или етнически?

Петте вестника се стремят да информират с неутрален тон за случилото се в Катунница и последвалите събития. На моменти този стремеж се нарушава от отношението на журналистите към персонажа на Цар Киро и неговия клан – заради смъртта на двамата младежи и многогодишния терор, на който е било подлагано местното население от етнически българи. Интересен обрат се наблюдава при „Телеграф”. За разлика от предкризисния период, в новините и другите информационни текстове за ромите категорично преобладава неутралният тон. Промяната би могла да бъде обяснена с желанието на вестника да следва основната интерпретация на конфликта, която задават управляващите. В най-общи линии тя разглежда конфликта като криминален случай, отпусил народния гняв срещу социалните неправди на прехода, които ГЕРБ се опитва да коригира. В такава една сюжетна линия, която всячески бяга от представянето на

сблъсъците като етнически, обикновените роми вече не изглеждат и не са представяни като заплаха за българите. На това място трябва да се припомни положителното отношение на „Телеграф“ към правителството на ГЕРБ през периода 2009 – 2013 г., стигащо на моменти до апологетика на действията на премиера Борисов и някои от министрите.

Темите за две вини - на Цар Киро и политиците респ. държавните институции, разтворили политическият чадър над него, обединяват петте вестника при интерпретацията на събитията. „Дневник“, „Сега“ и „Труд“ критикуват и бездействието на полицията, допуснала погрома в Катунца. Основната разделителна линия – но не между отделните вестници, а между авторитетите, които се изявяват по страниците им, минават по отношение на тълкуването на конфликта като социален или етнически. На тази плоскост се чуват отчетливо и призови проблемите на ромите да не се крият под „глазурата на политическата коректност“ („Сега“, „Дневник“), но са налице и силни антиромски внушения (предимно „Стандарт“).

В отделни публикации някои от вестниците (например „Труд“) правят опит да балансират поне частично негативния разказ за „Катунца“ чрез рециклиране на мита за българския етнически модел. Това става чрез репортажи за трудното, но възможно мирно съществуване между роми и българи, интервюта с хора на изкуството и др.

4.1. Информационният прочит на темата

В информациите за „Катунца“ в „Телеграф“, „Стандарт“ и „Труд“ освен историите за смъртта на двете български момчета и страданията на техните семейства в първите дни на конфликта, се открояват две водещи сюжетни линии.

- *Вината на Цар Киро и клана му.* Кирил Рашков е представен като еманация на злото. Закономерно срещу него се изсипва народният (български) гняв, стоварва се юмрукът на властта и в крайна сметка го застига възмездието. Цар Киро е причината да има **„Кръв и огън в Катунца“**, както драматично описва ситуацията „Труд“ (26.09). Само за няколко дни обаче този **„Франкенщайн от Катунца“** (респ. **„Цар Киро като Кадафи“** – заглавия на анализи в „Стандарт“, 27.09) се превръща в един уплашен човек: **„Цар Киро се скри от линч“** (26.09, „Телеграф“), **„Цар Киро трепери пред съда“** (1.10, „Труд“). Читателят научава, че ромски кланове в частност и феодали като Цар Киро като цяло тероризират населението в много други райони на страната: **„10 ромски клана тормозят страната“** (27.09, „Телеграф“). И че властта, чието най-ярко олицетворение е премиерът Бойко Борисов, демонстрира решимост да ги постави на мястото им и да въздаде справедливост: **„Бойко: Рашков ще си получи заслуженото“** (27.09 „Телеграф“), **„Борисов: От две седмици му кроим шапката“** (29.09, „Стандарт“), **„Погват феодалите“** (2.10, „Стандарт“); **„Главният прокурор Борис Велчев: Проверяваме 20 местни феодали“** (29.09, „Стандарт“).

На пръв поглед ударните заглавия и езиковата експресивност, с която таблоидите представят събитията, съответства на остротата на проблема. Но персонифицирането на осведомяването предимно около Цар Киро и сблъсъка на държавата с него опростяват твърде много една многопластова и сложна ситуация. И размиват вината на конкретни личности и институции.

Трите вестника разглеждат и други аспекти на „казуса Катунца“ – например за бездействието на полицията при първоначалните погроми в селото. Известни с близостта си до вътрешния министър, те информират пестеливо за провала на полицията и се застраховат, като цитират неодобрението за действията на силите на реда, изказано от премиера Борисов. „Труд“ обаче публикува и критичен журналистически анализ по темата: **„Родната полиция ни пази, докато гледа“ (26.09)**.

- *От бунт за социална справедливост към етнически погроми.* Макар и без симпатии, „Телеграф“, „Стандарт“ и „Труд“ информират за ромите като жертви – на националистическа и на моменти расистка агресия, започнала с погромите в Катунца. Неодобрението към нея проличава ясно при портретиране на агресорите в информационните текстове. „Тълпа от над 5000 озверели ултраси и рокери пребиха вчера няколко роми и обстрелваха Джумая джамия с камъни.“ (**„Ултраси пребиха роми, нападнаха джамия“**, 26.09, „Телеграф“); „В понеделник две хиляди деца крещяха „Циганите на сапун, турците под ножа!“ пред парламента... От една седмица мъжете в „Христо Ботев“ не спят – палят огънове, събират се на тумби и бдят до зори“ **„Страх и бравди в „Абисиния“**, 5.10., репортаж в „Стандарт“); „След расистко нападение в Благоевград **„Ромско опълчение за бой се стяга“** (27.09, „Труд“). Цитатите обаче показват, че въпреки реалната заплаха за ромите, журналистите продължават да ги портретират с презрение: „събират се на тумби“, или ги вземат на подбив (представянето на „ромското опълчение“).

Двата качествени всекидневника информират по-сериозно, по-задълбочено, понякога и много оригинално за събитията в Катунца и последвалото изостряне на напрежението в цялата страна. Освен за действията на Цар Киро и клана му и бездействието на полицията, в заглавията се акцентира върху вината и закъснелите и неадекватни реакции на държавните институции – сега и в миналото: **„Бунтовете срещу политическия чадър над Цар Киро се разрастват“** (26.09), **„Президентът и премиерът се сетиха за спасяването на етническия мир“** (27.09, и двете в „Сега“). С оригинални заглавия „Дневник“ описва политизирането на случая, неговата предистория и задаващите се последици: **„Катунца и в парламента“** (29.09), **„Кату(р)ница“** (26.09). С умерена доза експресивност заглавията вестниците придават целия драматизъм на ситуацията: **„Ромските гета вече стягат отряди за самоотбрана“** (29.09), **„Ромите в Благоевград настръхнаха заради бити баща и син“** (30.09, и двата в „Сега“); **„Страх и слухове в ромски махали“** (29.09, „Дневник“).

4.2. Интерпретацията на събитията

Критикувайки на първа линия Цар Киро и обкръжението му, „Телеграф“ акцентира силно върху вината на политиките на прехода, които са направили възможно съществуването на различни видове царе и барони. Логично за този вестник водещата линия в интерпретацията на събитията става търсенето на социална справедливост от страна на разбунтувалите се българи. В редакционния коментар **„Време е „царе“ като Киро да отидат в историята“** (коментар, 27.09) четем: „Цар Киро и фамилия провокират обществеността не защото са от ромски произход, а защото в продължение на години търгуват с пари и избирателна подкрепа срещу чадър за незаконните си дейности...“ Същата теза застъпва в интервю и експерт анализатор от авторитетна НПО: „Това не е протест срещу ромите, а протест срещу богатшите, дворците и колите им.“ (**„Милионите на Цар Киро са от джебчийство и алкохол“**, 26.09).

Държавата е главният виновник за „Катуница“ и в знакови авторски статии в „Стандарт“. В тях ромите са представени като колективен антигерой, без да държи сметка за многообразието на етноса и протичащите в него процеси на диференциация. В анализа *„Не бийте циганите, бийте политиците“* (28.09) с типично популистски подход се твърди: „Стигнахме дотук, защото циганите се сродиха с политическата класа и са станали нейни гаранتي. За отплата политическата класа им даде права, които не даде на българите... Целият етнос пък е заложил своето бъдеще на децата си, които ги хранят чрез детски и помощи. За отплата пък родителите им не настояват да ходят на училище.“ В статията *„Бунтът на примерните“* (30.09), която претендира за реалистичен поглед върху отношенията българи – роми, конфликтът е определен като „етнически“ и се критикува „абсурдният расизъм“ на нацията. В същото време за ромите се пише с погнуса, поставя се клеймо върху целия етнос: „Никой не харесва циганите. Но всеки трябва да разбере - циганите не могат да бъдат направени на сапун. Не могат да изчезнат“.

За по-плюралистичния прочит на темата „Катуница“ в същия вестник допринася интервюто с ромска поетеса: *„Бунтът мирише на мръсни пари“* (4.10) - един от малкото случаи, когато изявени роми получават думата да интерпретират случващото се. Поетесата призовава властта да търси за диалог не циганските барони, а елита на този етнос.

Анализите в „Труд“ също обяснят протеста с натрупаното социално недоволство на българите срещу толерирането от страна на държавата на местни (ромски) феодали. Някои автори тълкуват бунтовете в светлината на глобалните протести на младите хора. В статията *„Моят Иван, моето българче“* (3.10) е използван образът на „нашият Иван“ – той не е „нито лумпен, нито расист, нито фашист“. Протестът му е сходен със социалните протести на младите хора в различни страни „срещу цинизма на тотално незаинтересованите от тяхната съдба политически и културни елити“. Но има опасност да бъде манипулиран. Въпреки убедителната аргументация в случая, обективността на текста страда от подценяването на антиромските настроения и призови, които често са водещи в размириците. Други анализатори разглеждат бунтовете като етнически сблъсък. В *„Обратното броене за ромската интеграция започна“* (29.09) е зададен въпросът защо „престъпленията на мафията Кирил Рашков“ предизвикват огромна истерия, а „безчинствата на безбройните мутри, олигарси, кредитни милионери“, които не са роми – не.

Като контрапункт на конфликтния прочит на ситуацията в страната „Труд“ представя кореспонденцията *„Този труден, но възможен живот заедно“* (28.09). В нея се разказва как „бедността помирява българи и роми в Северозападна България“. Но взаимните подозрения и страхове помежду им остават. В характерния за вестника народняшки стил се вписва и интервюто с фолкпевица от ромски произход: *„Има ли веселба - всички сме равни - и българи, и роми“* (2.10). А в коментара *„Роми и българи вместо ябълки и круши“* (18.11), писан след утихване на страстите около Катуница, се заема ясна позиция срещу неволните опити учениците да бъдат забъркани в етническата проблематика: „Кой знае защо децата трябва да вадят, събират, умножават и делят българи и роми в час по аритметика... Трябва ли един 9-10-годишен да започва да мисли в етнически категории? Да разпределя отрано по подобни белези хората? Без все още да се е осъзнал за какво става дума“.

В няколко анализа журналистите от „Сега“ се опитват да отговорят на въпроса дали конфликтът в Катунца е етнически. „Макар да започна спонтанно, бунтът срещу беззаконието бе умело манипулиран. За да не прерасне в протест срещу властта, му бе придаден етнически характер. Българи срещу роми.“ (*„Когато силов министър прави избори, много черги ще изгорят“*, 5.11). В статия, писана в първите дни на сблъсъците, четем: „Когато силите на реда системно си затварят очите пред нарушенията на закона, а политиците раздават индулгенции, за да не загубят ромския вот, цялата страна може да пламне за една нощ.“ (*„Голяма полицейска бяла стана в Катунца“* (27.09). Друг анализ – *„Българските народи – отклонение към гетото“* (1.10), се обявява срещу премълчаването в името на политическата коректност на огромните проблеми, които генерират ромските гета. „И понеже малцина се интересуват от бездруго умиращи села и старци, беззъби и безопасни, нека и ние се отклоним към гетото, където напоследък се съсредоточава публичното внимание с характерното до невменяемост кривогледство: „Циганите са виновни“. От това гето, което не просто застрашава, а клокочи под глазурата на политкоректността, се зъби опасността, трупат се енергиите, които съсипват всяка смислена работа за подобряване на общия ни живот”.

След като напрежението в страната се поуталожва и в светлината на предстоящите избори „Сега“, подобно на „Труд“, също търси примери за мирно съвместно съществуване между българи и роми. В наши дни „хармоничните, даже идиличните отношения между етносите“ (в с. Голямо ново), са възможни. Но най-вече заради фактора „Европа“, който в случая играе ролята на предпазен клапан (*„Изборите, които няма да променят Голямо ново“* (21.10): „Между отделните етноси тук винаги е имало хармонични и даже идилични отношения, които дори "възродителният процес" не успя да разруши... Който и да е новият кмет на село Голямо ново, местните ще продължават да излизат за билки и да пътуват между Белгия, Австрия и България. Тяхната връзка с европейските държави, от една страна, и с природата, която ги храни с билки, от друга, за двайсетина години е станала доста по-здрава от връзката с родината им“.

В „Дневник“ интерпретациите на събитията варират от социален протест до (опасност от) етнически размирици: „Ясно се вижда, че става дума за бунт против болезнените социални неравенства, против това, че държавата защитава богати престъпници, но е неспособна да подsigури елементарната сигурност и спокойствие за обикновените граждани“ (*„Конфликтът в Катунца не е етнически“*, препечатка от сайта stopnazi-bg.org, 26.09). По-различно е тълкуването в позицията на Българския хелзинкски комитет: *„Конфликтът може да не е етнически, но става расистки погром“* (26.09).

Казусът „Катунца“ дава повод на вестника – в разрез с редакционната линия на повечето медии в България, да анализира действията на органите на реда спрямо ромите в по-широк контекст. В статията *„Правосъдие в мрака“* (27.09). са описани неефективните и недемократични действия на полицията при разкриване на престъпления, извършени от роми. Критикувано е и „тактическото бездействие на полицията“ в Катунца, действаща по презумпцията, че то е позволена, защото къщите на клана на Цар Киро били придобити престъпно, без да има доказателства за това. Всъщност това бездействие окуражи расистките погроми в Катунца и изострянето на етническото напрежение в страната.

Начинът, по който вестниците информират за „Катуница” и интерпретират темата, не позволява обособяването на характерни модели. Въпреки видимите различия между отделните издания обаче, могат да бъдат споменати няколко общи черти. Цар Киро и ромските барони са сатанизирани; политиците – предишни и/ или сегашни – силно критикувани, а конфликтът е тълкуван в диапазона от социалното до етническото. Ромите като цяло са представени в ролята на жертва вследствие на националистическите и расистки заплахи. Което, макар и да звучи парадоксално, всъщност допринася за известно изсветляване на медийния им образ.

Заклучение: „институционален расизъм” в пресата?

Анализът на данните от проучването и особеностите на езика на петте вестника позволяват седем основни извода за медийния образ на ромите.

Тематичният дневен ред – основна предпоставка за негативния образ на ромите

Българските вестници не правят изключение от световната практика, в която „добрата новина е лошата новина”. По отношение на ромите, чийто живот преминава през многобройни конфликтни полета и имат утвърден негативен образ в обществото, информационната спирала увеличава този ефект: колкото по-негативна е дадена новина за тях, толкова по-радушен прием намира в повечето от наблюдаваните издания. И петте вестника пишат най-много за извършените от ромите престъпления и противообществени прояви, като при „Дневник” и „Сега” високият дял на темата се дължи изцяло на събитията в Катуница и фокусирането на медийния интерес върху делата на Цар Киро. Трагедията в пловдивското село и последвалите протести в цялата страна предопределят и второто място в класацията на темата „етническо напрежение” (без „Телеграф” и „Сега”). „Катуница” предопределя информирането и интерпретирането по „ромския” въпрос в края на септември, октомври и първата половина на ноември.

Много по-слабо в периода на мониторинг са отразени социално-битовите проблеми на ромите, програмите за интеграция, различни прояви на дискриминация срещу тях и културните им прояви, както и темата „купуване на гласове”. Последното определено изненадва с оглед на периода на предизборна кампания, който обхваща изследването. Социално-битовите проблеми и неуспехите на различните програми за интеграция на ромите имат по-силно присъствие в статиите и коментарите. Всички тези тематично-структурни особености на „дневният ред” на „ромската” проблематика способстват ромите да бъдат представяни като индивидуална или колективна заплаха – за физическата сигурност на гражданите (българи), за порядките и нравите в обществото, за финансите на държавата.

Маргинализирането на положителните новини и теми за живота на ромите и прогонването от „дневния ред” на вестниците на сериозни проблеми като трафика на хора, „ромите и пазарът на труда”, полицейското насилие срещу роми и др. допринасят, макар и индиректно, за затвърждаване на негативните стереотипи за ромите. Това става, защото читателите много рядко научават за някои от най-болезнените проблеми, с които се сблъскват във всекидневието си ромите; последните много рядко са представяни като жертви, а потенциалът им за развитие се явява един вид тема табу.

Тонът на публикациите и дамгосването на ромите

Въпреки неблагоприятната за ромите тематична специфика на публикациите, в около 2/3 от тях водещ е неутралният тон. Тези високи стойности обаче се дължат основно на високия процент информационни материали в петте вестника – около 4/5 от всички кодирани текстове.

Буди тревога фактът, че почти 1/3 от всички публикации са „по-скоро негативни” или „негативни” (27 % респ. 4 %). Въпреки преобладаващият в осведомяването неутрален тон, големият дял материали, издържани предимно в умерена антиромска стилистика (за сметка на маргиналното присъствие на ясно заявената враждебна реч) се явяват основен фактор за неблагоприятния образ на ромите в пресата. Той се налага не брутално, а с някаква по-мека версия на разграничаване, недолюбоване и дамгосване на ромите и етноса им. Антиромските внушения обаче се правят перманентно, ако се съди от високия дял (2/3) на информационните текстове с различни нюанси на отрицателно отношение към ромите. Много големия брой „по-скоро негативни” информационни материали спрямо ромите в „Телеграф” и немалкият им брой в „Стандарт” и „Труд” илюстрират нарушаване на азбучни правила при писането и представянето на новините на деня. Именно от тях читателите си създават първата представа за дадено събитие, процес или личност.

Стереотипите за ромите – предимно негативни

Проведените микроанализи за езика на вестниците показват, че той уплътнява допълнително негативният ефект за ромите, който се постига от тематичния подбор на редакторите. Този ефект се изразява във възпроизводството на традиционните негативни стереотипите за ромите. Най-силно с тях работи вестник „Телеграф”, следван от „Стандарт”; негативни стереотипи се срещат и в част от информационните текстове на „Труд”, и в отделни анализи на „Сега” и „Дневник”. В популярните издания ромите са представени предимно като **престъпници**: убийци, изнасилвачи, брутални, крадливи. Допълнителните щрихи към този портрет са качества като глупави, суеверни, тарикати, с артистизъм, будещ присмех. С други думи, по страниците на най-четените вестници ромите присъстват и в качеството им на „обитатели” на някакъв „друг свят”.

„Другият свят” е един от седемте супермита в журналистиката, формулирани от американския изследовател Джак Лули. С помощта на този мит една общност (американската) вижда себе си в дадена обстановка – чрез сравнения и контрасти. Той служи и като солидна опора за вземане на политически решения. Митът обхваща „истории за сатанински диктатори, за странни вярвания, за „примитивни нации” – там, в „Другия свят” (в конкретния случай - Хаити).¹⁵ Вярно, ромите в България не са чуждоземен народ, но размерите на отчуждението им от обществото, в което преобладава мнозинството от етнически българи, е толкова голямо, че позволява и български прочит на този мит.

Във всички пет анализирани вестника ромите присъстват и в ролята на **пасивни консуматори**: представяни са предимно като бенефициенти на различни държавни и европейски програми в сферата на образованието, здравеопазването, насочени към решаване на жилищния им проблем. В анализи и коментари във всички вестници, вкл. и в иначе толерантните „Сега” и „Дневник”, се застъпват по-завоалирано или по-открито тези, че ромите не искат респ. не са способни да се интегрират в обществото.

¹⁵ Вж. Лули, Джак, *Новини на деня, вечни истории: Митологичната роля на журналистиката*, София, 2005, с. 48-49.

Стигматизиране чрез манипулативни техники

Често с помощта на езикови конструкции и манипулативни техники на разгръщане на новината или анализа негативни качества, с които са представени конкретни ромски персонажи, се приписват на ромския етнос като цяло. Внушенията, че целият етнос е носител на множество деформации, подхранват съществуващите открай време негативни нагласи в българското общество срещу циганите.

Етноцентризмът руши идеята за демократичен модел на масовите комуникации

В петте вестника отразяването на „ромските” теми се прави от етноцентрична гледна точка: в повечето случаи етнически българи информират медиите по тези проблеми, те са и техните интерпретатори. Много по-рядко се чуват ромски гласове. Този подход обезсмисля идеята за демократичен модел на масови комуникации. При него медиите са трибуна, до която равен достъп имат всички групи в обществото. В случая с медийното отразяване на ромите нарушаването на този принцип е фрапантно. Ромите не само че не говорят и коментират случващото се в страната, но техният глас се чува твърде слабо и по отношение на проблемите на собствени им етнос.

„Институционален расизъм”?

Количествените показатели, тематично-съдържателните специфики на присъствието на „ромската” проблематика във вестниците, както и езикът, който се употребява по отношение на ромите, позволяват да се направи изводът, че в българската преса, макар и в различна степен, има прояви на т.нар. институционален расизъм. В случая е използвана терминологията на комисията „Макферсън”, с която през 1999 г. е описана ситуацията във Великобритания във връзка с отношението на бялото мнозинство към чернокожите и гражданите с азиатски произход¹⁶. „Институционалният расизъм” е дефиниран като „набор от неосъзнати предразсъдъци, невежество, липса на мисъл и постоянна готовност да се мисли с такива стереотипи, които изразяват малцинствата в неизменно негативна светлина”. Това явление е разпространено в полицията, държавните служби и медиите. Институционалният расизъм в медиите е много вреден по ред причини. Може би най-важната от тях е, че те са форум, където се формират идеологическите позиции по расовите, а в нашия случай – към етническите проблеми в едно общество.

Употребявам понятието „институционален расизъм”, давайки си сметка за големите рискове с възможни погрешни интерпретации. С него може да бъде обяснено отразяването на една значима част от „ромските” теми в изследваните вестници в частност и българската преса като цяло. По всичко личи, че проявите на „институционален расизъм” са плод не само на липсата на елементарен професионализъм и съзнание за спазване на етичните норми в журналистиката. Устойчивите негативни стереотипи за ромите и цялостният им отрицателен образ във вестниците са резултат основно на господстващите спрямо тях предразсъдъци в едно общество, в което мултиетничността е ценност само на хартия. Общество, в което медиите като цяло отразяват гледната точка на етноса с доминиращи позиции в политиката, управлението, икономиката и социалните мрежи.

Разбира се, твърдението за „институционалният расизъм” в пресата трябва да бъде проучен по-задълбочено. Този феномен трябва да бъде изследван и с други изследователски методи – преки наблюдения върху работата в редакциите, интервюта с

¹⁶ Вж. бел. под линия 2.

журналисти и издатели; по отношение на други малцинства и групи в неравностойно положение и т.н.

Перспективи: насоки за противодействие и стимулиране на добрите практики при отразяване на „ромската” тема

Не всичко, свързано с отразяването на ромската проблематика в българската преса трябва на всяка цена да бъде разглеждано през проблемна призма. Има и положителни моменти от различно естество, които дават повод поне за предпазлив оптимизъм, че има терен, върху който може да започне да се работи.

- Въпреки че в около една трета от кодираните публикации тонът към ромите е в различните нюанси на негативното, само в 4 % (7 % при „Телеграф”) ставаме свидетели на ясно артикулирано слово на омраза спрямо тях. Медиен аналог на политическия расистки призив „Циганите на сапун!” не беше открит. Тези сравнително ниски нива на открита враждебност спрямо ромите не трябва да успокояват; публикации с такъв характер трябва да бъдат критикувани и, когато е възможно, атакувани по съдебен път. Колкото и да е парадоксално, те помагат да се отграничи по-голямата проблемна зона – онази повече от една четвърт от материалите, написани с умерено негативен тон. Това е теренът, на който е необходимо да се работи в различни посоки, за да се формират у журналистите трайни навици. Те трябва да знаят, че етнонимите като „ром” не могат да се употребява неправомерно; че сюжетите невинаги трябва да се опростяват, защото този подход често води до преувеличено противопоставяне по етническа линия; че манипулативните техники, вкл. използването им при отразяване на малцинствена проблематика, са недопустими за ориентираната към етичната отговорност журналистика. Писането по етнически теми изисква точност на изказа, особено при чувствителни твърдения, търсене на независимо експертно мнение, особено по сложни въпроси, подчертаване на обществения интерес, особено при „чувствителни” публикации.

- Гореописаната територия на завоалирани и по-завоалирани антиромски внушения в печата е традиционен домакин на популярния и популисткия дискурс в него. Поставено в неговите рамки, осведомяването за ромите често взема неблагоприятен характер, дори когато това не се прави с умисъл. Най-често в „Труд” и в отделни случаи в „Стандарт” ставаме свидетели как текстове, писани с претенции за обективност, придобиват антиромско звучене поради използване на некоректен език, несполучливи сравнения и т.н. Темата за противодействие на популисткия дискурс в медиите обаче е прекалено обемиста, за да бъдат направени препоръки в рамките на настоящата студия. На това място само може да се подчертае необходимостта от постоянен диалог с ресорните журналисти, търсене на критична обратна връзка и изпреварващо подаване на пълна и коректна информация на медиите от страна на заинтересованите ромски НПО. Необходима е работа и с елитарните медии, които в общи линии отразяват коректно и обективно „ромските” теми, но твърде рядко им обръщат внимание както показва примерът с „Дневник”.

- Добрите журналистически практики и модели при отразяване на ромската тема, вкл. с непремълчаването на неудобни за представителите на този етнос теми - в „Сега”, в „Дневник” (по време на събитията в Катунца) и в по-малка степен в „Труд”, очертават коридорите на професионализма при сблъсък с една нелека проблематика. Тези практики трябва да бъдат популяризирани и надградени. Освен обективното отразяване на живота на ромите, както и стремежът да се търси баланс в гледните точки за проблемите и интеграцията им, българските вестници трябва да се фокусират много

повече върху положителните моменти от живота и потенциала за напредък на този етнос. Да дават думата на ромски авторитети, но и на обикновени роми като говорители на „ромските“ проблеми. С други думи, да не робуват толкова много на едно от азбучните правила на журналистиката, което гласи, че „Добрата новина е лошата новина“.

Разбира те, най-реалистично е да се очаква, че медийният образ на ромите ще се подобри, когато се подобри социално-икономическият статус на представителите на този етнос. Когато намалеят престъпленията, извършени от роми, когато ромите имат сносни условия на живот, когато отново се върнат във фабриките и фермите. И в по-далечен план – когато в полицията и армията започнат да постъпват роми, когато имаме достатъчно на брой ромски интелектуалци, когато ромски спортисти и учени прославят България.

Но преди това да се случи или докато се случва вестниците, медиите като цяло трябва да осъзнаят в много по-висока степен отговорността си за съдбата на това малцинство. Задачата да се подхожда професионално отговорно и в съответствие с етичните норми на журналистиката при сблъсък с толкова много „ромски“ проблеми не е лесна. Но си струва да се работи за нейното реализиране. В противен случай медиите рискуват да отчуждят окончателно ромите от себе си, да нямат ценни източници на информация за случващото се с тях, да бъдат подвеждани и манипулирани от самозванци и хора със съмнителен авторитети, които претендират, че го представляват.

Медиите в едно демократично мултиетническо общество са не само обикновен регистратор на събития или увеличително стъкло в интерес на определени политики, идеологии или корпоративни интереси. Те са призвани и могат да бъдат – стига да посмеят да го поискат, „кучета пазачи на обществения интерес“. В същото време трябва да изпълняват ролята на активен посредник – за решаване на конфликти, за търсене на консенсус, но също така и за трансфер на културни ценности, обществено приемливи модели за поведение, поле за диалог. Ромското малцинство и мнозинството от етнически българи в нашето общество, което упорито отказва да разбере Другия до себе, макар че живее в условията на глобализация, се нуждаят повече отвсякога от такива медии.

Литература

БНТ 1. „Роми критикуват медиите“, 4 октомври 2011 г., http://bnt.bg/bg/news/view/61497/romi_kritikuvat_mediite. Страницата посетена на 12 април 2012 г.

Британски съвет в България. „Медии и обществено многообразие“ - проект, реализиран в периода 2006 – 2008 г., <http://www.britishcouncil.org/bg/bulgaria-projects-media-diversity-ethnic-groups.htm>. Страницата посетена на 15 декември 2011 г.

„Дойче веле“. „Ромите – медийният „евъргрин““. 17 февруари 2012 г., <http://www.dw.de/dw/article/0,,15746568,00.html>. Страницата посетена на 1 март 2012 г.

„Дром дромendar“. В-к „Новинар“ – „Фолклорният националистически дискурс“, октомври 2011 г., с.7.

Лули, Джак. *Новини на деня, вечни истории: Митологичната роля на журналистиката.* София, 2005, с. 48-49.

Малик, Сарита. *„Раса и етничност. Раса и етничност: „конструирование“ черных и азиатских этносов в британском кинематографе и на телевидении“.* В: Медиа – введение, под редакцией Бриггза, Адама и Кобли, Поля. Москва, 2005, с. 410 - 420.

Марков, Тодор. *Етническите малцинства в огледалото на централните и регионалните всекидневници.* БХК, 2002, <http://www.bghelsinki.org/media/uploads/books/etnicheskite-maltsinstva-v-pechata-2.pdf>.
Страницата посетена на 7 януари 2012 г.